

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ENGELLİ KARDEŞİ OLAN VE OLMAYAN ÖN ERGENLERİN
EMPATİ, AKRAN ZORBALIĞI, AKRAN ZORBALIĞINA
UĞRAYAN KURBANA KARŞI EMPATİ BECERİLERİNİN
İNCELENMESİ**

Fatma Zehra ÜNALDI ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOCUK GELİŞİMİ ANABİLİM DALI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Gülay TEMİZ

KONYA-2023

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ENGELLİ KARDEŞİ OLAN VE OLMAYAN ÖN ERGENLERİN
EMPATİ, AKRAN ZORBALIĞI, AKRAN ZORBALIĞINA
UĞRAYAN KURBANA KARŞI EMPATİ BECERİLERİNİN
İNCELENMESİ**

Fatma Zehra ÜNALDI ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOCUK GELİŞİMİ ANABİLİM DALI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Gülay TEMİZ

KONYA-2023

ÖN SÖZ

Yeni kelimeler öğretirken farklı bakış açıları kazandıran, bakarken görmeyi mümkün kılan aklı daha da yontmamda, tezimi nakış nakış işlerken desteğini her zaman hissettiğim danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Gülay TEMİZ' e teşekkürümü binlerce kelime kursam da anlatamam. Bu çalışma, Anadolu'nun bilinmedik köyünde, geçisini bulmaya çalışırken eşleme becerileri fark etmeden gelişen çocukların da hayatına dokunması ümidiyle tamamlanmıştır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca, alandaki değerli bilgilerinden yararlandığım, iyi ki buradayım ve iyi ki burada çocuk gelişimciyim dememde, yolda olmaktan ziyade doğru yolda olmanın bilincini kazanmamda, tezimi tamamlamamda büyük katkısı olan, bölüm başkanımız, kıymetli hocam Prof. Dr. Kezban TEPELİ' ye bana ayırdığı her bir dakika için ayrı ayrı teşekkür ederim.

Sevgili annem Arife Ünaldı ve babam Zafer Ünaldı' ya, sevgili ve tazecik eşim, Burak Özdemir' e, aktardıkları, yaşattıkları tüm destek için teşekkür ederim.

Fatma Zehra ÜNALDI ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	2
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.2.1. Alt Amaçlar.....	5
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Sayıtlılar	8
1.5. Sınırlılıklar.....	8
1.6. Tanımlar	8
1.7. Engellilik ve Engelli Birey	9
1.7.1. Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Kardeş İlişkileri.....	11
1.8. Ön Ergenlik Dönemi	13
1.9. Akran Zorbalığı	16
1.10. Empati Kavramı ve Empati Becerileri	18
1.11. İlgili Araştırmalar	21
1.11.1. Empati Becerisi ve Akran Zorbalığı ile İlgili Türkiye’ de Yapılmış Araştırmalar	21
1.11.2. Empati Becerisi ve Akran Zorbalığı ile İlgili Yurt Dışında Yapılmış Araştırmalar	25
2. GEREÇ VE YÖNTEM.....	27
2.1. Araştırma Modeli	27
2.2. Çalışma Grubu.....	27
2.2.1. Kişisel Bilgi Formu	30
2.2.2. Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu.....	30
2.2.3. Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu	31
2.2.4. Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati Becerileri Ölçeği	31
2.3. Verilerin Toplanması.....	32
2.4. Verilerin Analizi.....	32
3. BULGULAR.....	39
4. TARTIŞMA.....	54

5. SONUÇ ve ÖNERİLER	67
5.1. Sonuç	67
5.2. Öneriler.....	69
6. KAYNAKLAR	71
7. EKLER	78
EK-A: Etik Kurul Kararı	78
EK-B: Çalışmada Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Ait İzinler	80
8. TURNİTİN RAPORU.....	83
9. ÖZGEÇMİŞ.....	88

KISALTMALAR

AZBÖEF: Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu

AZUKKEBÖ: Akran Zorbalığına Uğrayan Kurbana Karşı Empati Becerileri Ölçeği

ÇEEÖTF: Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TDK: Türk Dil Kurumu

TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

ÖZET

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SAGLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Ön Ergenlerin Empati, Akran Zorbalığı, Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati Becerilerinin İncelenmesi

Fatma Zehra ÜNALDI ÖZDEMİR

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gülay TEMİZ

Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ / KONYA-2023

Bu araştırmanın genel amacı; engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurban karşı empati becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma evrenini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Adana ilinde ortaokula devam eden engelli kardeşi olmayan ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitim gören engelli bireylerin, normal gelişim gösteren kardeşleri oluşturmaktadır. Araştırmaya 11-14 yaş aralığındaki, engelli kardeşi olmayan 100 ön ergen ve engelli kardeşi olan 88 ön ergen dahil olmuştur. Araştırmaya katılan ön ergenlerin, demografik bilgilerini tespit etmek için “Kişisel Bilgi Formu”, empati becerilerini belirlemek için, Gürtunca (2013) tarafından uyarlanan “Çocuk ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu”, akran zorbalığı eğilimlerini belirlemek için, Ayas ve Pişkin (2015) tarafından geliştirilen “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu”, kurban karşı empati becerilerini belirlemek için, Nalbant ve arkadaşları (2018) tarafından uyarlanan “Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 17.0 paket programından yararlanılmıştır. Katılımcı sayısının fazla olması nedeniyle ($n>30$) Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları incelenmiştir. Ölçeklerden edinilen verilerin anlamlılık değerlerinin 0.05’ten küçük çıkması ve çarpıklık-basıklık katsayılarının ± 1 sınırları dışında olması nedeniyle verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. ($p<0.05$). Verilerin analizinde, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H testi ve Spearman-Brown korelasyon katsayısı analizi kullanılmıştır. Normal dağılım gösteren verilerin analizinde, bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi ve Bonferroni testi kullanılmıştır. Bulgular tartışılırken anlamlılık düzeyi olarak 0.05 kabul edilmiştir. $p<0.05$ olması durumunda anlamlı bir farklılığın olduğu ifade edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, engelli kardeşe sahip olan ve olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurban karşı empati becerileri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Akran Zorbalığı; Empati; Engelli Kardeş; Ön Ergen

SUMMARY

REPUBLIC OF TURKEY

SELÇUK UNIVERSITY

HEALTH SCIENCES INSTITUTE

Investigation Of The Empathy Skills Of Pre-Teens Who Are With and Without Siblings Against The Peer Bullying Victims

Fatma Zehra ÜNALDI ÖZDEMİR

Consultant: Dr. Lecturer Gülay TEMİZ

Department of Child Development

Master Thesis / KONYA-2023

The general purpose of this research; The aim of this study is to examine the relationship between empathy skills, bullying tendencies, and empathy skills towards the bullied victim of pre-adolescents with and without a disabled sibling. The population of the research consists of the normally developing siblings of disabled individuals who attend secondary school in Adana in the 2021-2022 academic year, do not have any disabled siblings, and are educated in a special education and rehabilitation center. A total of 100 pre-adolescents between the ages of 11-14, who did not have a disabled sibling, and 88 pre-adolescents with a disabled sibling were included in the study. "Personal Information Form" to determine the demographic information of the pre-adolescents participating in the research, and the "Empathy Scale for Children and Adolescents Turkey Form" adapted by Gürtunca (2013) to determine their empathy skills, to determine their peer bullying tendencies, Ayas et al. "Peer Bullying Scale Adolescent Form" developed by Pişkin (2015) and "Empathy Skills Against Peer Bullying Scale" adapted by Nalbant et al. (2018) were used to determine empathy skills towards the victim.

SPSS 17.0 package program was used in the analysis of the research data. Due to the large number of participants ($n > 30$), Kolmogorov-Smirnov test results were analyzed. It was observed that the data were not normally distributed, since the significance values of the data obtained from the scales were less than 0.05 and the skewness- kurtosis coefficients were outside the limits of ± 1 . ($p < 0.05$).

In the analysis of the data, Mann Whitney U test, Kruskal Wallis H test and Spearman-Brown correlation coefficient analysis were used. Independent sample t-test, one-way analysis of variance and Bonferroni test were used in the analysis of normally distributed data. While discussing the findings, the level of significance was accepted as 0.05. It was stated that there was a significant difference in case of $p < 0.05$. As a result of the research, empathy skills, bullying tendencies and empathy skills of pre-adolescents with and without disabled siblings differ significantly.

Key Words: Disabled Sibling; Empathy; Peer Bullying; Pre-Adolescent

1. GİRİŞ

Ülkelerin temel yapı taşı, insanlardan oluşan toplumdur. Kazandırılmış her fert toplumla birlikte ülkenin de refahına, gelişimine, kalkınmasına katkı sağlar. Dolayısıyla her bir ferdin gelişimi, yetiştirme şartları, elinde bulunan fırsatlar oldukça önemlidir. Kazandırma hedefini gerçekleştirmede ise ilk adım çocukluk döneminde başlar (Yıldırım ve Hız, 2018). Bu bağlamda, çocuk, toplumun yapı taşıdır. Yadsınamaz bir değeri olan çocuk, aile kurumunun içerisinde farkındalık kazanır, büyür, geleceğe hazırlanır. Çocuğun bilişsel, bedensel, psikolojik ve fizyolojik olarak sağlıklı olmasında aile bireylerinin rolü oldukça önemlidir. Çocuk, ailesi ile güçlü bir etkileşime ve ilişkiye sahip olduğunda birçok alanda iyi gelişim gösterir (Topaloğlu, 2011).

Çocukluk dönemini, 0 ila 18 yaş aralığı oluşturmaktadır. Bu geniş yaş aralığı gelişim dönemlerine ayrılmıştır. Her gelişim döneminin ödevleri, özellikleri, krizleri ve ihtiyaçları farklıdır. Çocuğu kazanma ve kazandırma hedeflerinde gelişim dönemlerini tanımak önemlidir. Gelişim dönemleriyle birlikte, gelişim alanları da hakim olunması gereken bir diğer konudur.

Gelişim dönemleri, en genel hatlarıyla, bebeklik dönemi, okul öncesi dönem, okul dönemi ve ergenlik dönemi şeklinde sınıflandırılırken; gelişim alanlarını ise, fiziksel gelişim, sosyal gelişim, dil gelişimi, zihinsel gelişim ve duygusal gelişim başlıkları altında toplamak mümkündür (Baykoç Dönmez, 2015).

Gelişim dönemlerinin, gelişim alanlarındaki ortak bulguları normal gelişim standartlarını oluşturur. Bu sayede, normal gelişimde seyreden çocuğun hangi yaş döneminde, hangi alanlarda, ne düzeyde ödevleri tamamlaması gerektiği ortaya çıkar. Normal gelişimin dışında seyreden çocuk ise özel gereksinimleri doğurmaktadır (Baykoç Dönmez, 2015).

Özel gereksinimli çocukları tanımak, tanılamak, gerekli destekleri sunmak bir ülkenin gündemi ve gelişmişliğinin de göstergesidir. Destekleme sürecinin önemli bir bileşeni ailedir. Özel gereksinimli çocukların, aile yapısı, tutumu doğru belirlenmelidir. Belirleme işleminde, yapılan araştırmaların katkısı büyüktür. Özel gereksinimli çocuğu aile bireyleriyle birlikte ele almak desteğin kapsayıcı olmasını

sağlayacaktır. Araştırmalar sıklıkla ebeveynler üzerinde yoğunlaşırken, sağlıklı kardeşler daha geri planda kalmıştır. Oysaki doğumla başlayıp hayat boyu süren bu zorunlu ilişki karşılıklı olarak etkilemeyi ve etkilenmeyi içerir. Engelli çocuğun dünyaya gelmesi ile sağlıklı kardeşler birçok alanda etkilenir. Etkilenmenin yoğunlaştığı kişilik ve sosyal gelişim alanları farklı değişkenler açısından incelenmelidir. Aile yapısı, sosyo-ekonomik koşullar, kardeş sayısı, kardeşler arası yaş farkı, cinsiyet, doğum sırası, engel türü, engel oranı gibi değişkenler engelli çocuk ile sağlıklı kardeşi arasındaki ilişkinin niteliğini etkiler. Kardeşler arası ilişkiler ise sağlıklı kardeşin gelişimini ve tutumlarını etkilemektedir.

1.1. Problem Durumu

Çocuğun sosyalleşme ve normları öğrenme deneyimi, ailesinden sonra okul ortamının hayatına girmesiyle devam eder. Okul sayesinde çocuk, akran gruplarıyla bir araya gelir. Akran çevresinde empati becerisine sahip olmak önemlidir. Çocuğun gruba kabulünü ve uyumunu kolaylaştırır. Bununla birlikte empati becerileri, saldırganlık davranışının önleyicisidir (Köksal Akyol ve Bilbay, 2018).

Toplum için bir diğer önemli grup ise engellilerdir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirlemede, engelli bireylere sunulan eğitim, eşitlik, topluma kazandırma gibi imkanlar baz alınmaktadır ancak engelli bireylerin yaşadığı olumlu/olumsuz deneyimler, beklenti ve ihtiyaçları yeterli ilgiyi görmemiştir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda toplum hakkında önemli ipuçları veren, çocuk, engelli birey ve aile gibi konuların birbiriyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Her biri ayrı ayrı birçok araştırmanın konusu olsa da engelli bir çocuğun aile ilişkilerinin, aile fertleri ile ve birçok değişkene göre incelendiği sınırlı sayıda araştırma vardır.

Anne ve baba olmak üzere hayaller kuran çift, engelli bir bebeğe sahip olacakları ihtimali üzerinden hareket etmezler. Aile kurumu içerisinde sağlıklı bebeğin aileye dahil olması bile birçok yeni koşul yaratırken engelli bir bebek ailenin bütün fertlerini derinden etkiler (Altuğ Özsoy ve ark. 2006; Miyandoab, 2008). Bireyin yaşamı süresince aile ve aile üyeleri arasındaki etkileşimleri kesintiye uğramadan devam eder (Aykanat ve Gözen, 2014). Çocuk ilk defa aile içinde destek almaya başlar. Aile olarak tanımlanan bu yakın çevrenin dinamiğine bakıldığında aile

üyelerinin tümü karşılıklı olarak birbirini etkiler ve etkilenir. Bu doğrultuda kardeşler de birbirlerinden etkilenmektedir (Çınar ve ark 2017). Çocuğun ilk ve yakın çevresinde ebeveynlerinden sonra kardeşleri yer alır. Kardeşlik ilişkisi, birbirlerini etkileyen ve birbirlerine öğreten süreçleri barındıran önemli bir ilişkidir (Atasoy, 2002). Aileye katılan engelli bebeğin, sağlıklı bir kardeşi var ise bu durumdan etkilenecek kişiler yalnızca anne babalar değildir, sağlıklı kardeşler de yeni yaşam koşullarından etkilenecektir (Kızılalp, 2018).

Kardeşlerin çocukluk dönemindeki olumlu ve olumsuz tutumları, birbirlerine duydukları hisler, iyi ya da kötü kardeşlik ilişkileri sonrasında gerçekleşecek olan ergenlik dönemindeki ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemektedir (Özsoysal ve ark. 2016). Kardeşlerin ilk çocukluktaki ilişkileri birbirlerinin oyun arkadaşı olma şeklinde görülse de bu olgu süreç içerisinde yerini koruyucu olma ya da rakibi olma gibi durumlara bırakabilir. Kardeşler arası ilişkiyi etkileyen faktörlerden biri de kardeşlerden birinin engelli olmasıdır (Yersel ve ark. 2019). Bazı çocukların engelli kardeşinden olumsuz yönde etkilenmedikleri aksine yardımlaşma ve empati becerilerini akranlarına göre daha erken kazandıkları görülmüştür. Bunun sebeplerinden biri de sağlıklı kardeşlerin, engelli kardeşlerine sürekli olarak yardımcı olmasıdır (Tsampanli ve ark. 2011; Yersel ve ark 2019). Çınar ve arkadaşlarının (2017), yaptığı çalışmada engelli kardeşe sahip olan çocukların, kardeşlerine nazik davrandıklarını ve tutumlarının empatik olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir.

Yapılan araştırmalara bakıldığında, engelli çocuğa sahip aileler çalışmalara dahil edilirken çocuk ve anne babalar göz önünde bulundurulmuştur. Aile sisteminin diğer bir önemli boyutu olan sağlıklı kardeşler ve onların etkilenme şekilleri göz ardı edilmiştir. Kardeşler birbirlerinin bütün gelişim alanlarında önemli etkiye sahiptir ve kardeşlerden birinin engelli olması kardeşler arasındaki etkileşimi ve ilişkiyi doğrudan etkiler (Ünal ve Baran, 2012).

Engelli bir kardeşin aileye dahil olmasının ardından yaşanan bu değişikliğe sağlıklı kardeşin uyum sağlaması, kardeşini ve kardeşinin durumunu anlayabilmesi, pozitif bir ilişki kurabilmesi için ilk olarak mevcut problemlerin saptanmasına ilişkin çalışmalara ihtiyaç vardır. Araştırmanın konusu ile ilgili yapılan literatür taramasında engelli bireylerle kardeşleri arasındaki ilişkiler ve engelli çocuklarla ebeveynleri arasındaki ilişkiler hakkında çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmüş ancak engelli

kardeşe sahip olan ve engelli kardeşe sahip olmayan bireyleri çeşitli değişkenler açısından karşılaştırmalı inceleyen kısıtlı sayıda araştırma olduğu görülmüştür.

Yersel ve arkadaşlarının (2019) yaptığı çalışmada engelli kardeşin bakış açısından kardeş ilişkilerini inceleyen çalışmaların yürütülmesi önerilmiştir. Yokuş Yılmaz ve Çakır Çelebi (2019), araştırmalarında, özellikle kimlik kazanımı ve gelişim dönemine uyum sağlama sürecinde çatışma yaşayan ergen kardeşleri sürece dahil edip engelli kardeşin varlığının öğrenildiği andan itibaren bilgilendirici ve destekleyici çalışmaların başlatılması ve yaygınlaştırılması önerilmiştir.

Dünyanın ve ülkemizin gündeminde çocukların hayatında tehdit oluşturan bazı etmenler vardır. Bunlardan birisi de zorbalıktır. Ergenlik dönemine giren çocuğun psikososyal, fiziksel, zihinsel açıdan hızla geliştiği ve değiştiği bir dönemde olduğunu düşündüğümüzde ergenin maruz kaldığı zorbalık hayatında daha derin etkiler bırakabilir (Yelboğa ve Koçak, 2019).

Akran zorbalığı, toplumun sağlığını etkiler. Akran zorbalığı sonucunda yalnız kurban değil zorba da olumsuz etkilenir. Zorbalar okul başarısında düşüş yaşarken, kurbanlar da psikolojik açıdan yardıma ihtiyaç duyarlar. Çocukluk döneminde yaşanan bu olaylar, müdahale edilmediğinde ileri yıllarda, istismar, mobing gibi şekillerde karşımıza çıkar (Lipman 2003; Gültekin ve Sayıl, 2005). Saldırganlık türlerinden olan zorbalık; hızla artmaktadır. Akran zorbalığının ortaya çıkmasının sebeplerinin belirlenmesi, kurbanların ortak özellikleri, alınabilecek önlemleri oluşturmada yol gösterecektir. Akran zorbalığını incelerken belirleyici rol oynayan empatiyi de incelemek gerekir (Nalbant ve ark 2018).

Psikoloji biliminin kabul edilirliliğinin artmasıyla, psikoloji bilimine ait kavramlar karşımıza daha sık çıkmaktadır. Bu kavramlardan biri de empatidir. Çoğumuz tartışma durumlarında anlaşılma isteğimiz ile karşıdakinden empatik olmasını talep ederiz. Anlaşılma isteğini ve ihtiyacını en çok hisseden gruplardan biri ise engellilerdir (Bal ve Bilge, 2016).

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı; engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana

karşı empati becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranacaktır.

1.2.1. Alt Amaçlar

- Engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri arasında anlamlı düzeyde fark var mıdır?
- Engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri arasında anlamlı ilişki var mıdır?
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri yaşa göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri yaşa göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri gelir durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri gelir durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri doğum sırasına göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri doğum

sırasına göre farklılaşmakta mıdır?

- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri kardeşi ile yaş farkına göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri engel oranına göre farklılaşmakta mıdır?
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri engel türüne göre farklılaşmakta mıdır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Son zamanlarda, gelişim psikolojisi bireyin davranışlarının sebeplerini ve bu davranışların gelişimine yansımaları ortaya koyarken tek bir değişkene bağlı kalmaksızın, davranışı daha detaylı ele almaktadır. Davranışı ele alırken bireyin içinde bulunduğu sosyal çevreyi örneğin, aile yapısı, kültürel özellikleri, okul ortamı gibi değişkenleri de bir arada bulundurarak ortak sonuca varmayı hedeflemektedir. Buradaki anlayış, bireyin ve çevresinin birbirini etkileyen sistemde bütün halinde olmasıdır (Farmer ve ark. 2007).

Araştırmanın katılımcıları olan ön ergenleri, bütüncül bir bakış açısıyla ele almak amaçlanmıştır. Ergenin gelişimsel özellikleri, aile yapısı, okul ortamı gibi sosyal çevresi, araştırmanın konusunu oluştururken göz önünde bulundurulmuştur. Bu bakış açısının ortaya koyduğu sonuçlar, güncel anlayışa uygundur. Bu nedenle araştırmanın çocuk gelişimi alanına ve çocukla çalışan her uzmana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Engelli bireylerin yaşam kalitesi ve düzeyi ülkenin ekonomik, sağlık ve eğitim kalitesi bakımından önemli bir kriterdir. Kayıt sistemimizdeki yetersizlik engelli popülasyonun oranını belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Doğru tekniklerle edinilen veriler, engelli oranının önüne geçilmesinde, kanun ve politikaların oluşturulmasında yardımcı olacaktır (Şahin ve ark 2014).

Aral ve Ahmetoğlu (2008), zihinsel engeli olan çocukların kardeşleriyle yaptığı çalışmanın sonucunda farklı engel gruplarındaki çocukların kardeşleriyle de çalışmalar yapılmasını önermiştir.

Sezen ve Murat (2018), ergenlik döneminde gelişebilecek farklı davranış şekillerine yönelik araştırmalar ve projeler yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Öfke kontrol edilemediğinde saldırganca davranışlar ortaya çıkabilir. Saldırganlığın alt boyutlarından biri olan akran zorbalığını tetikleyebilir. Bu sebeple duyguların yoğun yaşandığı ergenlik döneminin gelişimsel özellikleri nedeniyle akran zorbalığı konusu incelenmelidir.

Akran zorbalığı bütün dünya çapında bir sorundur. Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2018 verilerine göre Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) üye ülkelerinde 15 yaşındaki ergenlerin ayda en az 1-2 kere akran zorbalığına uğradığını ve bu sıklığın ortalamasının % 23 olduğu ortaya konulurken Türkiye için baktığımızda bu sıklığın % 24 olduğu görülmektedir.

Ergenlerin kardeş ilişkilerinin değerlendirildiği çalışmalardan yola çıkarak, sağlıklı kardeş ilişkileri ergenleri olumlu yönde etkilerken, sağlıklı kardeş ilişkileri ergenleri olumsuz yönde etkilemektedir (Yeh ve Lempers, 2004; Noller, 2005; Oliva ve Arranz, 2005)

Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, toplumu şekillendiren en önemli grubun çocuklar olduğunu, çocukların sağlıklı gelişim ve nitelikli bireyler olmasında büyük rolü olan aileleri, aile yapısını incelediğimizde kardeşlerin birbiri üzerinde olan ve gelişim dönemlerine göre değişen etkileri olduğunu, ergenlik döneminin gelişim özellikleri ve bu etkileri bakımından incelenmesi gerektiğini, ergenlik döneminde sıklıkla karşımıza çıkan akran zorbalığını, akran zorbalığına uğrama potansiyeli olarak engellileri ve yakın çevresini, akran zorbalığını azaltan bir faktör olarak ise empatiyi görüyoruz. Bu doğrultuda engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ve empati becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre ortaya konulmasının, bilime, eğitime, sağlığa katkı sunacağı düşünülmektedir.

1.4. Sayıtlar

1. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının araştırmanın amacına uygun olduğu,
2. Araştırmanın alışma grubunda yer alan ön ergenlerin veri toplama araçlarına içtenlikle yanıt verdikleri varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma, 2022 yılı içerisinde Adana ilinde ikamet eden, MEB’e bağlı ortaokula devam eden 11-14 yaş arasındaki ön ergenlerden toplanan verilerle,
2. Araştırmada kullanılan “ocuk ve Ergenler İçin Empati leği Türkiye Formu”, “Akran Zorbalığı Belirleme leği Ergen Formu” ve “Akran Zorbalığına Uğrayan Kurbana Karşı Empati leği” leklerinin ölçtüğü özelliklerle sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Engelli Olmak: Engellilik veya zrllk; kişinin yetersizliklerinden doğan yaşamı süresince oynaması gereken rolleri yerine getirememesi, tamamlayamaması, eksik kalması durumudur (Ulutaşdemir, 2007).

Kardeş: Aynı ana-babadan doğmuş ya da anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adıdır (TDK, 2011).

n Ergenlik: Çocuğun büyüme süreci içerisinde, biyolojik, fiziksel, psikolojik, sosyal ve bilişsel anlamda gelişimler yaşandığı, daha fazla sorumluluk alabildiği, cinsiyete ait etmenlerin belirginleştiği bir geçiş sürecinde yer alan, ergenliğe girmeden önceki, ergenliğe hazır oluşu içeren 11-14 yaşları kapsayan dönemdir (Senemoğlu, 2015).

Akran Zorbalığı: şiddet şemsiyesinin altında, hızla artan, çok sık şahit olduğumuz zorbalığın, akranlar arasında görülen, çocukların gelişimini ve başarısını olumsuz etkileyen şiddet türüdür (Gürhan, 2017).

Empati (Duygudaşlık): Kişinin kendini, kendinden başka kişinin yerine koyabilmesi, anlayabilmesidir (TDK, 2011).

1.7. Engellilik ve Engelli Birey

Farklı gelişim gösteren kişiler, öğrenme farklılığı yaşayanlar, özürllüler, engelliler, özel gereksinimliler gibi isimlerle anılmaktadır (Baykoç Dönmez, 2015).

Türkiye Cumhuriyeti (TC) 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununda, engelliliğin doğuştan ya da ileri süreçlerde gelişebileceğine yer verilmiştir. Engelli bireylerin, destek, rehabilitasyon, bakım, korunma gibi gereksinimleri vardır. Bu kişiler normal yaşamın beklentilerini karşılamada eksik kalırlar (TC Resmi Gazete, 2005).

Engelli olma durumu, bireyin veya ailesinin iradesinin üstünde gelişen bir durumun sonucu olarak, bireyin yetersizlik yaşaması, rollerini yerine getirememesi, psikososyal sonuçları olan, süregelen hastalıkları ve organ işlevini kaybetmenin de dahil olduğu, yaşam boyu bireye eşlik edecek durumdur (Ulutaşdemir, 2007; Aktaş, 2010; Bilsin, 2012; Yıldırım ve ark 2012).

Miniare (1992)' e göre engellilik, toplumun beklediği yeterliliği, performansı ve özürsüz olma koşullarını sağlayamamaktır yani engellilik, sosyal ve çevresel bir sonuçtur.

Başgöl ve Satılık (2012) ise, doğum öncesi ya da sonrası oluşabilecek mental, psikolojik, fiziksel beceri kayıplarının oluşturduğu engelliliği, normal hayatın beklentilerini karşılayamama olarak aktarmıştır.

Zengin ve Eryılmaz (2014) bu tanımlara benzer doğrultuda ifadeler kullanmakla birlikte, belirli oranda nitelik ve biçim kaybına da neden olduğunu ifade etmiştir.

Aykara (2015)' ya göre özel gereksinimleri olan engelliler, destek alarak, toplumsal rollerinin yerine getirilmesini sağlayarak, toplumla kaynaşabilecek bireylerdir.

Engel türlerinin belirlenmesinde tıbbi esaslar baz alınmıştır. Sıklıkla yetersizlikten etkilenen organ ya da uzuvlardan yola çıkılarak gruplamalar oluşturulmuştur. ABD'nin IDEA yasasında bu gruplamalar, zihinsel engel, öğrenme güçlüğü, otizm spektrum bozukluğu, işitme engeli, görme engeli, gelişim geriliği,

fiziksel engel, çoklu engel, dil konuşma bozuklukları, kronik hastalıklar, travmatik beyin hasarı, duygu ve davranış bozuklukları, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu şeklinde değerlendirilmiştir (Akçamete, 2010). Gruplar içinde en yaygın türlerden birinin zihinsel engel olduğu bilinmektedir (Eripek ve Vuran, 2010).

Toplumun içerisinde, engelliler, kritik bir topluluğu temsil etmektedir. Engellilik kavramının, uzun bir zaman dilimi boyunca kamu sağlığına, psikoloji ya da klinik bilime mal edilmesi sebebiyle halk tarafından ve sosyoloji açısından yeterli ilgiye erişememiştir (Doğan ve Çitil, 2011). Engellilerin sahip olduğu haklar, çeşitli hükümet politikalarıyla, sosyal medya gibi iletişim araçlarıyla, sivil toplum kuruluşlarının sayısının artmasıyla toplumsal ilgiyi üzerine toplamış, gündemde yer bulmuş, farkındalık oluşmuş ve bu sayede sunulan hizmetlerin nitelik ve niceliği olumlu yönde etkilenmiştir. Engellilerin, gündelik ve ekonomik yaşamdaki yeri artmaya başlamıştır fakat henüz bazı eksiklerin giderildiği söylenemez (Oktar ve Yıldız, 2019).

Dikmen ve Sucuoğlu (1999)' na göre, çağdaş eğitimin planlanmasında, bireylerin gereksinimleri dikkate alınmıştır. Engelli bireyin gerek fiziksel gerek sosyal becerilerini destekleyecek biçimde çağdaş eğitim hizmetinden yararlanması önemlidir.

Çitil ve Doğan (2019)' a göre ise, engellilik olgusunu doğru yorumlamak için toplumun niteliklerini değerlendirmek, toplumu doğru yorumlamak için de ailelerin niteliklerini değerlendirmek önem kazanmaktadır.

Aile dinamik bir kurumdur. Engelli çocuğu olan ailelerde, yalnızca çocuğa hizmet vermek yeterli değildir. Hizmetin niteliğini belirlemede ailenin ihtiyaç ve problemlerinin belirlenmesi önemlidir (Görgü, 2005). Özel eğitimin bütün boyutlarına süreç boyunca ailelerin etkin bir şekilde katılımının sağlanması esastır (TC Milli Eğitim Bakanlığı, 2001). Özel eğitim sürecine aileyi de dahil etmek istiyor isek ailenin dinamiğini bilmek gerekir.

Yapılan tanımlardan yola çıkarak engelli olmanın en sık belirtilen iki boyutu, toplumun beklediği ölçüde performans sergileyememe ve süresi kesin olarak belli olmamakla birlikte bireyin yaşamında etkilerinin uzun süre devam ettiğidir. Bu boyutlar göz önünde bulundurularak, toplumun normali ile ölçülen engellilerin hakları, beklentileri, koşulları ve ihtiyaçları adına toplumun sağlıklı bireyleri çalışmalar

yapmalıdır. Özel eğitimin nitelikli ve sürdürebilir olması için aile kurumunun çeşitli özellikler bakımından incelenmesi değer kazanmaktadır.

1.7.1. Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Kardeş İlişkileri

Aileler sağlıklı bir çocuğun doğumunu beklerken, normal gelişimin dışında bir bebek dünyaya geldiğinde ailenin geleceğe dair tüm beklentileri, ümitleri, düzenleri değişir. Eve yeni gelen bebeğin oluşturduğu mutluluğunun yerini yoğun his karmaşası alır (Şimşek, 2007).

Biyolojik açıdan değerlendirildiğinde kardeşlik olgusu, anne ve babadan en az birinin aynı olduğu durumdur (Kale ve ark 2021). Çocuğun ilk ve yakın çevresinde ebeveynlerinden sonra kardeşleri yer alır. Kardeşlik ilişkisi, birbirlerini etkileyen ve birbirlerine öğreten süreçleri barındıran önemli bir ilişkidir bu sebeple eve gelen yeni bebek evdeki diğer kardeşler için de oldukça önemlidir (Stoneman, 2001; Atasoy, 2002). Bütün bir hayatı kapsayan bu ilişki, uzun sürmesi ve temel bir öneme sahip olması nedeniyle seçilebilen bir ilişki değil mecburidir (Bayram, 2014).

Engelli çocuğun ebeveynleri bu hisleri duyarken, sağlıklı kardeşlerin hisleri de ebeveynlerin hisleriyle paralel ilerlemektedir (Sarı, 2004). Aile, bütün zamanını ve alakasını engelli çocuğa yöneltirse sağlıklı kardeşler bundan olumsuz etkilenir. Bu sebeple aile, kardeşler arasında dengeyi iyi kurarak sağlıklı kardeşin, destek olma, gurur duyma, sevgi besleme ve empati duygularını yaşamasına izin verilir (Ali ve Sarullah, 2010).

Çocuk, kardeşe karşı olumsuz duygular beslerse bu kardeş zorbalığını doğurabilir. Kardeş zorbalığı ile akran zorbalığı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Üstelik bu olumsuz durumların ortaya çıkması ebeveyn reddi ile ilişkilidir (Kandemir Özdiç, 2019). Burada aileye önemli sorumluluk düşmektedir. Ebeveynler kardeşler arasında dengeli, ılımlı, destekleyici olmalıdır. Sağlıklı çocuk ihmal edildiğini hissetmemelidir. Kardeşine karşı olumlu duygular geliştirmeyi ailesinin öncülüğünde başarabilirse, kişilik ve sosyal gelişimi istendik yönde etkilenir.

Aile içerisinde engelli bir çocuğun olması ailenin dinamiğini etkiler dolayısıyla aileyi oluşturan sağlıklı ergen kardeşler de farklı açılardan etkilenecektir. Yurtdışında ve ülkemizde yapılan birçok çalışmanın incelenmesiyle birlikte bu ailelerin sağlıklı

çocuklarının göz ardı edildiği görülmüştür dolayısıyla sağlıklı kardeşlerin dahil edildiği çalışmalar yeterli değildir. Engelli çocuğu olan ailelerle çalışmak isteyen araştırmacıların yalnız anne baba değil sağlıklı kardeşi de çalışmaya dahil etmesiyle engelli çocuğu olan ailelerin durumu daha iyi anlaşılacaktır (Konuk Er, 2011). Engellileri değerlendirirken, yaşadıkları fiziksel ve toplumsal çevre bağlamında değerlendirmek gerekir. Kültürel etmenler, sağlıklı kardeşin sorunlarını etkiler. Kültürel etmenlerin incelenmesi, sağlıklı kardeşin karşılaşılabileceği zorluklarla baş etmesinde önemlidir (Arı, 2019).

Çocuğun, kardeşi ile ilişkisi bütün gelişim alanlarında önemli etkiye sahiptir. İlk sosyal ilişki deneyimini kardeşi ile yaşayan çocuk bu deneyim doğrultusunda toplumla ilişki kuracaktır (Ahmetoğlu, 2004; Üstündağ ve Bumin, 2014). Çocuklar kardeşleriyle ilişkileri sayesinde, kendi duygularını anlar, düzenler, başkalarının duygularını tahmin edebilir, hissedebilir (Kramer, 2014). Ergenlik döneminde gencin akranlarıyla arasındaki ilişkiyi, kardeşiyle kurduğu güvenli bağ etkilemektedir (Trim ve ark 2006).

Aile kurumunun genişliği, ailedeki çocuk sayısı, ailenin yaşam şekli, demografik özellikleri, inançları, gelir durumu, kardeşler arası yaş farkı, gelecekte beklenenleri, engelin türü ve düzeyi, engelli ve sağlıklı çocuğa ait diğer değişkenler, sağlıklı çocuğun kardeşine karşı tutumlarını etkiler bu sebeple değişkenlerin incelenmesi yorumlama ve çözümü tespit etmede yön verir (Varol, 2006; Korkmaz, 2008; Onat Zoylan, 2015; Mutlu, 2013).

Sağlıklı kardeşlerin geliştirebileceği tutum ve davranışlar çeşitlenmektedir. Çocuk, engelli kardeşinden utanabilir, kardeşine kıskançlık duyabilir, kendini suçlayabilir, kardeşinin hayatına dair korku hissine kapılabilir, kardeşine oldukça uzlaşıcı bir tavır takınabilir ya da düşmanca bir tutum geliştirebilir, kardeşini görmezden de gelebilir çok kabul edici de olabilir. Bütün bunlar sağlıklı kardeşlerde gelişim dönemleri boyunca ortaya çıkıp kaybolabilir, bu durumun sebebi sağlıklı kardeşin bulunduğu gelişim dönemine bağlıdır. Ergenlik dönemindeki sağlıklı kardeş ise olgunlaşmanın da katkısıyla kardeşine daha olumlu tepkiler göstermektedir. Özellikle sağlıklı kardeşin cinsiyetinin kız olması durumunda kardeşten beklentiler artmaktadır (Korkmaz, 2008; Aykara, 2015; Doğan, 2015) Sağlıklı kardeşe ait değişkenlerden, cinsiyet, doğum sırası, engelli kardeşe ait değişkenlerden, engelin

düzeyi, engelin türü kardeşler arasındaki ilişkiyi belirler. Kız çocukları, erkek çocuklarına oranla kardeşiyle daha iyi ve kaliteli ilişkiler kurmaktadır (Yıldırım ve Sezer, 2018).

Kardeşi özel öğrenme güçlüğü tanısı alan çocuklar, otizm spektrum bozukluğu tanısı alan çocuklara göre kardeşiyle daha sağlıklı ilişkilere sahip olduklarını belirtmişlerdir (Angın ve Erden, 2022). Otizm spektrum bozukluğunun, özel öğrenme güçlüğüne göre sıklıkla daha ağır seyretmesi bu duruma sebep olarak gösterilebilir.

Walton ve Ingersoll (2015) otizm spektrum bozukluğu tanılı kardeşi olan ve olmayan çocuklarla çalışma yapmıştır. Çalışmasında engelli kardeşinden yaşça büyük olan sağlıklı erkek çocuklarının duygusal olarak diğerlerine göre büyük ölçüde zorlandıklarını aktarmıştır.

Saban (2010)' a göre, kardeşin ruhsal dünyasını ve davranışlarını büyük ölçüde etkileyen durumlardan biri de engelin dış görünüşü etkilemesi, diğer insanların kardeşine baktığında engelin hemen fark edilebiliyor olmasıdır.

Kaminsky ve Dewey (2001)' e göre, sağlıklı kardeşin, engelli kardeşinden küçük olması durumunda reddetme davranışı, kardeşin geleceği ile ilgili kaygı düzeyi daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Geniş ailelerde ise, sağlıklı kardeş, engelli kardeşinden daha az utanmaktadır.

Engelli kardeşi olan birey hayatı boyunca farklı tecrübeler yaşar. Bireyin doğduğu aile ve arkadaşlarıyla ilişkisi, kendi kuracağı ailedeki yaşamı, alacağı eğitim, yöneleceği meslek her biri engelli kardeşi olmayan insanlara göre daha farklı olacaktır (Pak, 2020). Engelli kardeşi olan çocuklar, akranlarına göre duygusal olarak daha önce olgunlaşırlar. Çalışma hayatlarında ise çoğu, bakım ve yardımcı olma temalarını içeren mesleklere yönelirler (Wing, 2012). Bu sayede daha realist ve doğru yardım müdahalesinde bulunurlar (Howe ve ark 2001).

1.8. Ön Ergenlik Dönemi

Dünyaya gelme ile başlayan ve ölüme kadar devam eden süreç içerisinde, insanoğlu birçok gelişim sürecinden geçer. Gelişim dönemlerine bağlı olarak psikososyal, bedensel, bilişsel gibi alanlarda bu farklılaşma devam eder. Kimlik bunalımı ve arayışı, duygusal karmaşalar, bağımsızlaşma çabası, uyum sağlamada

güçlüklerle karşılaştığımız ergenlik dönemi de bu gelişim süreçlerinden biridir. Ergenlik döneminde daha da fazla anlam kazanan bir olgu arkadaşlıktır. Ergenler için akranlarıyla geçireceği süre, kuracağı ilişki, akranları tarafından kabul görme ciddi bir gereksinimdir (Aksoy, 2015).

Batı kaynaklarında, “adolescent” şeklinde geçen sözcüğün karşılığı bizde ergendir. Durumu değil süreci ifade eden ergenlik, Latin dilinde ise, olgunlaşma, büyüme gibi manalara karşılık gelmektedir (Yavuzer, 2017).

Çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine geçiş sürecine ergenlik dönemi adı verilmektedir (Kara, 2016).

Çocukluk dönemi ile yetişkinlik dönemi arasında ergenlik dönemi yer almaktadır. Ergenlik dönemine hazırlığı barındıran süreç ön ergenlik olarak adlandırılmaktadır. Ön ergenliği, ergenlik ve son ergenlik dönemleri devam ettirmektedir (Köknel, 1995).

Ergenler, bedensel, ruhsal ve hormonal olarak hızlı bir değişim yaşarlar. Ergen, hızlı ve yoğun bir değişim süreci yaşarken aynı zamanda değişimlere adapte olmaya da çalışır. Ergenler duygusal olarak yeni deneyimler yaşar. Ebeveynleri ve akranlarıyla geliştirebileceği iletişim çok yönlü olarak çeşitlenir (Bayhan ve Işıtan, 2010).

TUİK (2020) Nisan ayı verileri incelendiğinde, ülkemizde 22.786.798 çocuk olduğunu görüyoruz. Bu sayının %27’ sini 10-14 yaş aralığındaki ön ergenler oluşturmaktadır. Ergenlik döneminin tam olarak hangi yaşta başlayacağı kesin bir olgu değildir. Ülkemizde ergenlik döneminin ortalama 10-12 yaş civarında başladığı görülmektedir. Ön ergenlik ya da erinlik dönemi ise, ergenlik dönemine girmeden, 10-14 yaş aralığına denk gelen dönemdir (Dinç, 2010).

Ergenlik dönemi ile ilgili çalışmalar yürüten Sullivan, dönemi 3 başlık altında incelemiştir. Ön ergenlik burada ilk başlığı oluşturmaktadır. Ön ergenlik, ergenliğe geçişte ilk adım şeklinde değerlendirilebilir (Yaman, 2016).

Senemoğlu (2015)’ na göre, ergenlik buluşa ermeyle başlayan, ergenin bütün gelişim alanlarında hız kazandığı, değişimlere uyum sağlamaya çalıştığı ön ergenlik ve yetişkin rollerine geçişi barındıran son ergenlikten oluşur.

Çivitçi (2005), ön ergenlik döneminin 11-14 yaş aralığına denk geldiğini ve bu dönemde ergene huzursuzluk veren birçok duyguyla karşılaşabileceğini ifade etmiştir.

Kulaksızoğlu (2017)'na göre, ön ergenlik ya da buluşa erme kız çocuklarında 11-13, erkek çocuklarında 13-15 yaş aralığını kapsar.

Ertuğrul ve Engin (2019), çalışma grubunu oluşturan 5. ve 8. sınıf arasındaki çocukları, geç çocukluk, erken/ön ergenlik dönemindeki çocuklar şeklinde tanımlamıştır. Bu grubun, ergenlik döneminde olan diğer çocuklara göre örneğin, ergenliğin son dönemindeki lise öğrencilerine oranla daha fazla zorbalık davranışı sergilediklerini ve zorbalığa uğradıklarını belirtmiştir.

Zamanla ebeveynlerinden bağımsızlaşan ergen, kendini daha iyi tanımak ve toplumsal rollerini kendi isteği doğrultusunda belirlemek ister. Öz kontrolü gelişirse yersiz çatışmalara dahil olmaz. Kendini tanıma 5 başlık altında gerçekleşir. Akademik rekabet, toplumda kabul, beden profili, romantik ilişkiler ve akranlarıyla kurduğu iletişim bu başlıkları oluşturur. Ergen, aile imajının arkadaşları karşısında nasıl görüldüğünü önemser (Güler, 2013). Ergen için arkadaşlık ilişkileri oldukça önemlidir. Ait olmak istediği akran grubuna dahil olamazsa, onlar tarafından kabul görmezse hayal kırıklığına uğrar (Kulaksızoğlu, 2017).

Noller (2005)'e göre, ergenlerin kardeşleriyle ilişkisi, kimlik gelişimlerinin yanı sıra duygu ve davranışlarını da büyük ölçüde etkilemektedir.

Oliva ve Arranz (2005), ergenlerle yürütölmüş bir çalışmanın sonucunda iyi kardeşlik ilişkisine sahip kız çocuklarının anne babaları ve arkadaşlarıyla da sağlıklı ilişkiler geliştirdikleri belirtilmiş aynı zamanda benlik saygısı ve yaşam doyumunda artışa rastlanmıştır.

Yeh ve Lempers (2004), diğer araştırmacılar gibi kardeşlik ilişkisinin akranlarla ilişkiyi belirlemede öneminden bahsetmiştir ve buna ek olarak kardeşiyle ilişkisini olumlu değerlendiren ergenlerin, depresyona meyillilik, sağlığa zararlı madde kullanımı gibi ergenin ruh sağlığı üzerinde izler bırakabilecek durumları daha az yaşadıklarını belirtmiştir.

Özetle, ergenlerde sağlıklı kardeşlik ilişkisi pozitif sonuçlar doğururken sağlıklı kardeş ilişkisi ise istenmedik sonuçlara yol açar.

1.9. Akran Zorbalığı

Gücüne güvenerek, karşısındakine söz hakkı ve davranış özgürlüğü vermeyen kişiye zorba denilmektedir. Zorbalık bu tanımın davranışta gözlenebilir halidir (TDK, 2018).

İlhan Alper (2008)' e göre, akran zorbalığı, bir çocuğun ya da birkaç çocuktan oluşan grubun, kendinden daha güçsüz olan çocuk ya da çocuklara, isteyerek, sürekli, sözel, fiziksel, psikolojik olarak zarar verdiği saldırganlık türüdür.

Nansel ve arkadaşları (2001), akran zorbalığı kavramının tanımı kültüre bağlı olarak değişse de saldırganlık davranışının bir alt boyutu olduğu bütün toplumlarca kabul edildiğini vurgulamıştır. Akran zorbalığı davranışının özelliklerini şu şekilde sıralamıştır;

- Zorbalık davranışında güçler eşit değildir,
- Davranış devamlıdır,
- Kurban herhangi kışkırtıcı bir harekette bulunmasa dahi kurban olmaktan kurtulamaz,
- Kurban fiziksel, ruhsal, sözel saldırı altındadır.

Akran zorbalığıyla ilgili araştırmaların başlaması Olweus'un 1970'lerdeki çalışmalarıyla başlamış, 1980'li yıllarda dünyaca araştırılmaya başlamıştır (Yurtal ve Cenkseven, 2007). Akran zorbalığının, bu kadar önemli görülmesinin sebeplerinden biri de eğitim ortamlarında oldukça sık rastlanması olabilir.

Dünya Sağlık Örgütü'ne sunulan bir raporda ergenlerde kurban ve zorba olma sıklığına bakılmıştır. %2- %32 oranları arasında kurban olma durumu, %1- %36 oranları arasında ise zorba olma durumu görüldüğü belirtilmiştir (Currie ve ark, 2012).

Pişkin (2002)'e göre, zorbalığın okullarda görülmesi okul zorbalığı şeklinde tanımlanmıştır. Okullarda yaşı daha büyük olan ve fiziksel açıdan daha avantajlı olan çocukların kendinden daha küçük ve güçsüz çocuklara fiziksel, sözel, ruhsal anlamda zarar vermesidir.

Okulda ilgisini derslerine vermesi gereken kurbanlar, zorbalıktan kurtulma yollarını düşünmekten dikkatlerini toplamakta güçlük çekerler. Devamsızlık yapmayı

zorbalıktan kurtulma yolu gibi düşünebilirler. Bu nedenle kurbanların, akademik başarılarında düşüş gözlenmektedir (Furniss, 2000; Whitted ve Dupper, 2005).

Zorbaların uyguladığı fiziksel, psikolojik ve sözel davranışlar sebebiyle kurbanlar sosyal ortamlardan gitgide izole olurlar. Zorbalar bu davranışlarıyla gücün kendilerinde olduğuna emin olurlar böylece arkadaşlık geliştirme ihtiyacı hissetmezler. Akran zorbalığının bulunduğu bir ilişkide kurbanlarla birlikte zorbalar da olumsuz etkilenir (Uysal ve Dinçer, 2012).

Akran zorbalığı sadece kurbanın etkilendiği bir problem değildir. Zorba çocukları gelecek hayatlarında, suça meyillilik, alkol ve madde kullanımı gibi istenmedik davranışlar beklemektedir (Dake ve ark. 2003).

Sutton (2001) ve Güvenir (2005)' e göre, zorbaların bazı ortak özellikleri vardır;

- Genel olarak sosyal gelişim kabiliyetleri düşüktür.
- İletişim şekilleri farklıdır.
- Duyguları anlama ve yansıtmada zorlanırlar.
- Çocuk aile ortamında şiddet görüyorsa zorbalık davranışı gösterme ihtimali daha fazladır aynı zamanda ailedeki rol modellerde istismar görülmektedir.
- Daha dürtüsel oldukları görülmüştür.
- Özellikle fiziksel olarak güçlü erkeklerde daha sık rastlanmaktadır.

Gürhan (2017)'a göre okul ortamının dışından ya da okula gitme sürecinin haricinde akran zorbalığı daha çok tam da okul ortamında görülmektedir. Akran zorbalığının kesin olarak sebepleri belirlenememektedir. Bu alanda daha çok araştırmaya ihtiyaç olmakla birlikte zorbalığın, kompleks süreçleri ve sosyal değişkenleri içerdiği söylenebilir.

Zorbalığı yordayan birçok faktör vardır. Aile özellikleri ve tutumu, cinsiyet, çocuğun gelişim dönemi gibi kendine ait etmenler, yaş bunlara örnek verilebilir (Yelboğa ve Koçak, 2019). Yaş değişkeni zorbalık davranışı üzerinde etkilidir. Alt sınıflardaki çocuklar üst sınıflardaki çocuklara göre fiziksel boyutta daha zorbayken üst sınıflarda psikolojik ve sözel zorbalık görülmektedir (Pişkin, 2002).

Akran zorbalığı gibi, saldırgan davranışların sergilenmesinde büyük önem oynayan faktör ise empatidir. Empatinin düşük olması zorbalık davranışının ortaya çıkmasında risk oluşturur (Olweus, 1993).

Siyez ve Kaya (2011), akran zorbalığı ve empati ile ilgili yapılmış araştırmalarda, empatiyle akran zorbalığı arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu ifade etmiştir.

1.10. Empati Kavramı ve Empati Becerileri

İnsan, bulunduğu çevre ile ilişki kurma ihtiyacı olan, bu ilişkiler sonucunda kendini algılama sistemini oluşturan, sosyal bir varlıktır. Kendine dair algının oluşmasında, kurduğu iletişimin özelliği, geribildirimleri, kalitesi rol oynamaktadır. İnsanın, iletişim halinde olmayı, ihtiyaç olarak görmesinin sebeplerinden biri belki de en önemlisi iletişim sayesinde anlaşılma açlığının karşılanmasıdır. Anlaşılma açlığının doyurulması için, anlama becerisi yüksek insanlara ihtiyaç vardır. Bunu sağlayan empati burada önem kazanmaktadır (Kaya ve Siyez, 2010).

Kişi, gelişimi boyunca edindiği deneyimleri, becerileri yaşamın bir sonraki dönemlerinde kullanır ve olumlu veya olumsuz etkilerini hisseder. Çevreyle iletişim kurmada kişiye avantaj sağlayacak becerilerin başında empati becerisi gelmektedir (Salı, 2012).

Empati kavramının karşılığını ilk defa, Robert Vischer (1873), ‘‘einfühlung’’ kelimesiyle aktarmıştır. Einfühlung; sanat eserleri aracılığıyla kişide meydana gelen farklı fizyolojik ve duygusal tepkilerin oluşması bu sayede kişilerin dünyasına girebilmeye imkan veren anlamında kullanmıştır. Psikolojide ise Lipss 1897 tarihinde empatiyi; objeyi izleyen kişilerin obje ile özdeşim kurması, kendini objeye yansıtması şeklinde yorumlamıştır (Barret Lennard, 1981). Titchener, ‘‘einfühlung’’ şeklinde ifade edilen Almanca kelimeyi, İngilizce’ye ‘‘empathy’’ olarak aktarmış ve 1909 tarihinde empati, psikolojiye girmiştir (Gallese, 2003).

Empati kavramını ele alırken empatik eğilim ve empatik beceri boyutlarını değerlendirmek, empatinin tanımlanmasını ve anlaşılmasını daha kolay hale getirmektedir. Empatik eğilim, düzey bazındadır. Kişi, diğerlerinin duygu ve deneyimlerini anlayabiliyor, hissedebiliyor ise bu durumda empatik eğilim düzeyi

yüksektir. Kişi, anladığını, hissettiğini karşıya da hissettirebiliyor ise bu kişinin empati becerisi yüksektir (Kaya ve Siyez, 2010).

Empati, eskiden doğuştan gelen bir beceri olarak değerlendirilmekteydi şimdi ise empati, geliştirilir, öğretilir ve öğrenilir şeklinde görülmektedir (Pala, 2008). Yapılan bir araştırmada, çocukların empati becerilerinin gelişmesinde okul öncesi eğitimin önemli bir faktör olduğu ifade edilmiştir (Akbaş ve Temiz, 2015). Bu bulgu, empatinin gelişiminde erken çocukluk döneminin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca empatinin doğuştan gelen bir beceri olmadığını desteklemektedir. Erken çocukluk dönemi başta olmak üzere, yaşam boyu empatinin gelişimi, öğretimi için çalışmalar yürütülmelidir.

Hoffman (1990), empati becerisinin gelişimini matruşka modeli ile açıklamıştır. Bu modelde empatinin dört aşamasından bahsedilmektedir. Dört aşama birbirini takip ederken empati gelişir.

1. Evrensel Empati: Bebeklik döneminde görülen, bir bebeğin ağlama sesini duyan diğer bebeğin de ağlaması davranışı gibi tepkiler bu aşamada yer almaktadır. Temelinde bebeğin karşıdakine benzer tepkilerde bulunması vardır.
2. Benmerkezci Empati: Bu aşamadaki bebek, ağlayan birini gördüğünde, bunun kendi bedeninde değil kendinden bağımsız gerçekleştiğini fark etmeye başlar. Bu aşama, bebeklerde bir yaş dolaylarında gözlemlenir.
3. Diğerlerinin Duygularına Dikkat Etme: Bebeklik döneminin bitişi çocukluk döneminin başlangıcına denk gelen bu aşamada benmerkezcilik bitmek üzeredir. 2-3 yaş dolaylarında gözlemlenir.
4. Bir Başkasının Yaşam Şartları İçin Empati: Bu aşama çocukluğun sonlarına doğru görülmektedir. Empatik tepkilerin muhatapları artmıştır. Kişi, karşıdakinin duygularını anlamaya başlamış ve buna göre tepkilerini çeşitlendirebilmektedir.

Dökmen (2011)' e göre, empati süreci 3 aşamadan oluşur;

1. Karşıdaki insanın yerine kendi koyma, onun penceresinden görme,
2. Duygu ve düşüncelerini doğru şekilde algılaması,
3. Anlaşıldığını hissettirmedir.

Sürecin tamamlanabilmesi için, yalnızca bireyi doğru anlamak yeterli değildir. Bireye onu anladığımızı hissettirmemiz de gereklidir.

Kişiden beklenen ahlaki normlara göre davranmasıdır fakat bunun sağlanabilmesi için birtakım kabiliyetleri edinmiş olmak gereklidir. Empati becerisi bu bağlamda önem kazanır. Anlaşmazlıkların ortaya çıkmasında insanların sıklıkla birbirini doğru anlayamaması yatmaktadır. Empati ise, çatışmaları azaltarak toplumsal düzeni oluşturmada önemlidir (Erken, 2009). Bugünün şartlarında çoğu insanın karşı karşıya kaldığı birçok problemin çözümü empatiden geçmektedir. Empati ile saldırganlık davranışı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır. Empati duyabilen birey saldırganlıkta bulunmayacaktır, birey ya empattır ya da saldırgandır (Çankaya ve Ergin, 2015).

Empati becerileri yüksek kişilerin bazı ortak özellikleri olduğu görülmüştür. Bunlar, sıcakkanlılık, hoşgörülü bir tutuma sahip olma, benlik algısı ve özsaygı düzeyleri yüksek, iyi bir ruh sağlığına sahip olma şeklinde sıralanabilir (Köksal, 2000; Yüksel, 2004).

Empati yeteneği daha düşük kişilerin kurdukları iletişimde, karşılıklı incitmelerin ve yanlış anlaşılmanın görülme ihtimali daha yüksektir. Çocukların kurdukları iletişim için de bu olgu mevcuttur. Empati yeteneği daha düşük çocuklar sıklıkla sosyal çevrelerinde iletişim problemleri yaşarlar. Akranları, ebeveynleri, öğretmenleri çocukla anlaşmada zorlanır ve bu sebeple çevresinde dışlanmasına sebebiyet verebilir (Yılmaz Yüksel, 2003).

Empati becerilerine göre çocukların kişisel özelliklerini incelediğimizde, yüksek olan çocukların erken yaşlarda da yardımlaşma, fedakarlıkta bulunma, iş birliği, paylaşma gibi davranışlara sahip oldukları görülürken düşük olan çocuklarda saldırganlık, sosyal açıdan kabul görmeyen davranışlar ilişkili bulunmuştur. Bu nedenle empati, akran zorbalığını azaltan bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Köksal Akyol ve Bilbay, 2018).

Her bireyin doğru ve yanlış değerlendirme sistemi, gelişim dönemine göre çeşitlilik gösterir. Ahlaki yargılardan, empati, eşit olma düşüncesi, iş birliği, adalet, niyet, yardımlaşma gibi durumlar gelişim dönemlerine göre değişebilir (Sözer Çapan, 2005). 6- 9 yaşları arasındaki çocuklar kendilerine rol model belirlemeye başlarlar. Bu

rol modeller kendilerinden daha büyük yetişkinler ya da akranları olabilir. Bu sebeple sorgulamadan, doğru ya da yanlış olduğuna emin olmadan öğrendiği davranışları sergiler. 10 yaşından sonra ise artık çocuk bazı kuralları sorgulamaya başlar. Doğru ya da yanlış olma durumunu daha etraflı düşünebilir (Selçuk, 2001).

Psikoanalitik kurama göre, ahlak vicdanla paralel gelişir. Freud, aileyle kurulan ilişkilerden, suçluluk hissinden bahsetmiştir. Piaget ise ahlakı, kavramlar çerçevesinde açıklamıştır. Biliş süreçlerinden, adaletten ve akranlarla kurulan ilişkilerden bahsetmiştir. Piaget' ye göre, dışa bağımlı dönemden özerk döneme geçişte sonuç odaklılıktan niyet odaklı düşünceye doğru bir geçiş vardır. Ön ergenlik dönemi bu geçişte önemlidir (Çam ve ark 2012).

Ahlaki yargının değişmeye başladığı bu dönemi ön ergenlik dönemi takip eder. Ergenin davranışını kendi düşünceleri etkileyebildiği yine akranlarının davranışları da şekillendirecektir. Ergen yanlış olduğunu bildiği halde dışlanmamak adına ya da popüler olmak adına bazı davranışları sergileyebilir. Ergenlerin sosyal çevrelerinde empatik bir iletişimde bulunmalarına özen gösterilmelidir. Empatinin olmadığı yerde zorbalıklara maruz kalmanın artacağı düşünülmektedir.

1.11. İlgili Araştırmalar

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın konusunu oluşturan empati becerileri, akran zorbalığı ve kurbanı karşı empati becerileri ile ilgili Türkiye ve yurt dışında yapılmış araştırmalara yer verilmiştir. Empati becerisinin, akran zorbalığı ile ilişkisinin incelendiği çalışmalar mevcut olup, empati becerisinin, akran zorbalığı ve kurbanı karşı empati becerisiyle ilişkisinin incelendiği çalışma bulunmamaktadır.

1.11.1. Empati Becerisi ve Akran Zorbalığı ile İlgili Türkiye' de Yapılmış Araştırmalar

Çetinkaya ve arkadaşlarının (2009), yapmış olduğu, 5-6-7-8. sınıftaki çocukların katıldığı çalışmada, akran zorbalığı sadece kurbanı değil zorbayı da sosyal, psikolojik ve akademik açıdan öğrencilik yıllarından sonra da olumsuz yönde etkilemeye devam ettiği vurgulanmıştır. Araştırmaya 521 çocuk katılmıştır. Fiziksel zorbalıkta en sık görülen davranışın itme, sözel zorbalıkta lakap takma, duygusal zorbalıkta eşyaya zarar verme, cinsel zorbalıkta ise elle rahatsızlık verme olduğu

görülmüştür. Akran zorbalığını, yaş, babanın öğrenim düzeyi ve mesleği, gelir durumu ve ailedeki çocuk sayısının etkilediği sonucuna varılmıştır.

Erken (2009), empatik eğilimleri yüksek ve düşük olan çocuklarla çalışmıştır. Empatik eğilim puanları daha yüksek olan çocuklar aynı zamanda problem çözme becerilerinde de yüksek puanlar alırken, düşük olan çocukların ise saldırganlık puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde ise kız çocuklarının empati ve problem çözme becerileri erkek çocuklarına göre daha yüksek bulunmuştur.

Şahin ve Akbaba (2010), empati programının etkililiğini incelediği çalışmada, 4. ve 5. sınıf öğrencileriyle çalışmıştır. Deney ve kontrol grubunu oluşturan 18 denek ile 10 oturumda araştırma gerçekleştirilmiştir. Programın zorbalık davranışı üzerinde negatif yönlü etkisinin olduğu görülmüştür. Empati programı, deney grubundaki çocukların empati becerilerini yükseltirken, zorbalık davranışını azaltmıştır.

Taner Derman (2013), empati becerileri ile cinsiyet ve aileye ait özelliklerin ilişkisini araştırmayı amaçlamıştır. 10-11 yaş aralığında 3199 öğrenci ile çalışmıştır. Öğrencilerin 1587'si kız, 1612'si erkektir. Araştırma sonucunda empati becerisinin cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Kız öğrenciler, erkek öğrencilere göre daha empatik bulunmuştur. Çekirdek aile ortamında büyüyen çocuklar daha empatiktir. Empati düzeyleri ile, ebeveynlerin yaşı, ailenin sosyo-ekonomik durumu, anne baba birlikteliği, kardeş sayısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yaramaz şeklinde adlandırılan çocukların empati becerileri daha düşük bulunmuştur. Araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir bulgu ise, ailede saldırganlık davranışları gözlenen çocukların empati becerilerinin daha düşük olduğu gözlenmiştir.

Taner Derman ve arkadaşları (2020) anne ebeveyn tutumları ile çocukların empati becerileri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yaptığı çalışmaya 142 çocuk ve annesi katılmıştır. Çocuklar 5-6 yaş grubundan seçilmiştir. Araştırmanın sonucunda, anne eğitim durumunun duygusal ve bilişsel empatiye, davranışsal empatiyi ise gelir durumunun etkilediği görülmüştür. Lisans mezunu annelerin ve gelir durumu iyi olan ailelerin çocukları daha empatik bulunmuştur.

Aslan (2018)'ın, empati becerilerini, çocukların anneleriyle ilişkisine göre incelediği çalışmaya 275 anne katılmıştır. Araştırma sonucunda gelir durumu daha yüksek olan ailelerin çocukları daha empatik bulunmuştur. Çocukların empati becerilerini, gelir durumuyla birlikte cinsiyet ve doğum sırası değişkenlerinin de etkilediği bulunmuştur.

Köse (2019), 10-12 yaş arası çocuklarla yapmış olduğu çalışmada, empati ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamıştır. 58 erkek, 42 kız olmak üzere toplamda 100 öğrenci ile çalışma yürütülmüştür. Çalışmada, benlik saygısı ile empati arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Empati ile anne yaşı arasında negatif ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Bu araştırma sonucuna göre, anne yaşı arttıkça, çocukların empati düzeyi düşmektedir. Anne babaların birlikte olma durumlarının da empati becerisi üzerinde etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Ebeveynleri birlikte olan çocukların empati becerileri daha yüksek bulunmuştur.

Sap ve arkadaşlarının (2021), 4. sınıfa giden normal gelişim gösteren çocuklar ve aileleriyle yapmış olduğu çalışmaya 50 çocuk ve ailesi katılmıştır. Araştırmada ailelerin empati düzeyleri ile çocukların engelli bireylere karşı empati düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ailelerin öğrenim düzeyi yüksek olan çocuklar, daha empatik bulunmuştur. Ailelerin empati düzeyi arttıkça, çocukların engelli bireylere karşı tutumlarının da daha empatik olduğu bulunmuştur. Çocukların davranış ve tutumlarını, aile ortamının şekillendirdiğini ve ilk rol modellerin ebeveynler olduğunu düşünüldüğünde sonuç bu durumla paralel çıkmıştır.

Özkan ve Gökçearslan Çifci (2010), düşük gelirli ailelerin çocuklarıyla yapmış olduğu çalışmanın sonucunda akran zorbalığının sıkça görülen ve önemli bir problem olduğunu ifade etmiştir. Çalışmaya 4. ve 5. sınıflarda eğitim gören 142 erkek öğrenci, 153 kız öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin büyük bir bölümünün zorbalığa uğradığını ortaya koymuştur. En sık rastlanılan zorbalık türü (%33.9) sözel zorbalıktır. Erkekler ise kızlara göre daha zorba bulunmuştur.

Sezen ve Murat (2018)'ın ergenlerin zorbalık eğilimleri, internet bağımlılıkları ve duygusal zeka düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmaya, 9- 12. sınıflardaki öğrenciler katılmıştır. Toplamda 409 ergenin oluşturduğu bu grubun 191'i kız, 218' i erkektir. Araştırmanın sonucunda, ergenlerin internet bağımlılıkları azaldığında

duygusal zeka düzeylerinin yükseldiği, internet bağımlılıkları arttığında akran zorbalığı eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Araştırma sonucunda, duygusal zeka düzeyinin artması ile ise zorba olma eğiliminin azalması arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

Yurtal ve Yaşar (2018)' in öğretmenlerin sınıf yönetim profillerine göre akran zorbalığı görülme sıklığının incelediği çalışmada, "Sınıf Yönetimi Profili Ölçeği" ve "Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği (Öğretmen Formu)" kullanılmıştır. Çalışma 422 öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 201'i kadın, 221'i erkektir. Araştırmanın sonucunda, çocukların takdir edildiği yönetim profilinde zorbalık davranışına az rastlandığı görülmüştür. Zorbalığa en sık rastlanan sınıf yönetim şekli ise, ilgisiz, aldırış etmeyen yönetim şekli olmuştur.

Kandemir Özdiñ (2019), ebeveyn reddi, kardeş zorbalığı ve akran zorbalığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yaptığı çalışmada, 4. ve 5. sınıf öğrencileriyle çalışmıştır. Araştırmaya, 716 çocuk katılmıştır. Çocukların %51.5 ' i erkek öğrencilerdir. Araştırmanın bulgularında, empati becerileri daha düşük olan çocukların kardeş ve akran zorbalığı davranışları yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte kardeş zorbalığı yüksek olan çocukların akran zorbalığı davranışları da yüksek bulunmuştur.

Hamurcu (2020)' nun 3. ve 4. sınıftan, 140' kız, 160'ı erkek olmak üzere 300 çocukla çalıştığı araştırmanın sonucunda, erkek öğrenciler, kız öğrencilere göre fiziksel zorbalığa daha fazla uğramaktadır. Zorbalık davranışında bulunanlar ise yine erkek öğrencilerdir.

Kılınç ve Uzun (2020)' un ergenlerle gerçekleştirdiği çalışmaya 215 kız, 191 erkek olmak üzere 406 ergen katılmıştır. Ergenlerin yaş ortalaması, 15.22' dir. Araştırma sonucunda, akran zorbalığı yüksek olan ve zorbalığa uğrayan kurbanların öznel iyi oluşlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Özellikle de zorbaların öznel iyi oluş düzeyleri oldukça düşük bulunmuştur.

Gür ve arkadaşlarının (2020) yaptığı çalışmada, ön ergenlerle yapılan bir araştırmaya 5. 6. 7. ve 8. sınıf öğrencileri dahil edilmiştir. Araştırma sonucunda, her iki çocuktan biri zorbalık eylemine dahil olmaktadır. Akran zorbalığına uğrayan ergenlerde psikolojik ve davranış problemlerinin daha fazla görüldüğüne rastlanmıştır.

Bununla birlikte ebeveynlerini müdahaleci, az destekleyici bulan ergenlerin daha zorba olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.11.2. Empati Becerisi ve Akran Zorbalığı ile İlgili Yurt Dışında Yapılmış Araştırmalar

Endresen ve Olweus (2001), 6-9. sınıf öğrencileri ile bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaya 2286 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların, empatik tepkileri ile zorba/mağdur olma durumları arasındaki ilişki yaşa, cinsiyete göre incelenmiştir. Bu araştırmanın sonucunda özellikle cinsiyet göre belirgin farklılaşmalar görülmüştür. Kızların daha empatik bulunduğu bu çalışmada, akran zorbalığı ile empatik eğilim arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Empatik eğilim arttıkça saldırgan tutumlar azalmaktadır.

Andreou (2001), 9-12 yaş grubundaki toplam 408 çocukla çalışmıştır. Katılımcıların, 211'i kız, 197'si erkektir. Akran zorbalığı ile başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan çalışmasında, kurban olma açısından cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Zorbalık davranışını ise erkeklerin kızlardan daha fazla sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Akran zorbalığı ile duygusal başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bununla birlikte zorbalar ve kurbanların, sosyal kabul düzeylerinin, problem çözme becerilerinin daha zayıf bulunduğu ifade edilmiştir.

Nansel ve arkadaşları (2001), 6-10. sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada zorbalığın görülme sıklığını ortaya koymayı amaçladığı çalışmanın sonucunda, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre zorbalık davranışları ve zorbalığa uğrama sıklığı daha yüksek bulunmuştur. Bu çalışmaya göre, 5 öğrenciden biri zorba, biri kurbandır. 6-8. sınıf öğrencileri, 9-10. sınıf öğrencilerine oranla daha fazla zorbalık davranışında bulunmaktadır. Zorbaca davranma ve zorbalığa uğrama ile psikolojik uyum arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Warden ve Mackinnon (2003)' in yaptığı araştırmaya arkadaşları tarafından kurban, prososyal ve zorba şeklinde tanımlanan çocuklar katılmıştır. Katılımcıların yaş grubu 9-10 olarak belirlenmiştir. Araştırmaya toplamda 131 çocuk dahil edilmiştir. Sosyal Davranış Anketi sonucunda, 21 prososyal, 23 zorba ve 14 kurban çocuk belirlenmiştir. Bu alt gruplardaki çocukların sosyal problem çözme ve empatik

eğilimleri değerlendirilmiştir. Prososyal çocuklar daha çok tercih edilen arkadaşlar olmakla birlikte zorbaların ve kurbanların akranları tarafından reddedildiği görülmüştür. Zorbaların empatik davranışları prososyal gruptan daha düşük bulunmuştur.

Gini ve arkadaşları (2007), 7. ve 8. sınıflarda eğitim gören, 318 ergenle, empatinin zorbalık davranışını yordama durumunu araştırmıştır. Çalışmaya 142 kız, 176 erkek katılmıştır. Katılımcıların ortalama yaşı 13.2' dir. Araştırmanın sonucunda empati ile zorbalık davranışı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Fakat bu ilişkinin düzeyi erkek öğrenciler için anlamlıdır. Düşük empati becerisi zorbalık yapma davranışını arttırmaktadır. Diğer bir bulguda ise yüksek empati becerisi göstermenin mağdur öğrencilere yardım etme isteği ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Çalışmada, zorbaların empati düzeyinin daha düşük olduğu ifade edilmiş ve bunun etkilerinin eğitim, toplum açısından farklı çalışmalarla genişletilmesi önerilmiştir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, çalışma grubuna, veri toplama araçlarına ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmanın modeli ilişkisel tarama modelidir. İlişkisel tarama modeli genel tarama modeli içinde yer almaktadır. Genel tarama modeli evren hakkında genel yargıya varmak için evrenden alınan bir örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. Geçmişte ya da halen var olan durumu betimlemeyi amaçlar. İlişkisel tarama modelinde iki veya daha çok değişken arasında birlikte değişimin varlığı ve derecesini bulmak amaçlanır (Karasar, 2011).

Bu açıklamalar doğrultusunda ‘‘Çocuk ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu’’ ‘‘Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu’’ ve ‘‘Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati Ölçeği’’ engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlere uygulanmış ve grupların test puanları arasındaki ilişki ilişkisel tarama modeli ile incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma evrenini 2021-2022 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Adana ili Sarıçam ilçesinde bulunan MEB’e bağlı ortaokula devam eden engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenler ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde engelli kardeşi eğitim gören ön ergenler oluşturmaktadır. Araştırmaya 11-14 yaş aralığındaki, engelli kardeşi olmayan 100 ön ergen ve engelli kardeşi olan 88 ön ergen dahil olmuştur. Araştırmaya katılan, engelli kardeşi olan ön ergenlerin (Tablo 2.1.) ve engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin (Tablo 2.2.) kişisel bilgi formuna verdikleri yanıtlara göre demografik bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 2.1. Araştırmaya katılan engelli kardeşi olan ön ergenlerin demografik dağılımı.

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kız	53	60.2
	Erkek	35	39.7
Yaş	11	18	20.4
	12	21	23.8
	13	28	31.8
	14	21	23.8
Gelir Durumu	4.000-8.000	6	6.8
	8.001-10.000	55	62.5
	10.001 Ve Üzeri	27	30.6
Doğum Sırası	1.Çocuk	46	52.2
	2.Çocuk	28	31.8
	3.veya Daha Sonra	14	15.9
	Doğan		
Kardeşi ile Yaş Farkı	1-3	33	37.5
	4-6	32	36.3
	7-9	11	12.5
	10 ve Üzeri	12	13.6
Engel Oranı	Hafif Düzey	51	57.9
	Orta Düzey	16	18.1
	Ağır Düzey	21	23.8
Engel Türü	Zihinsel Engelli	13	14.7
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	32.9
	Otizm Spektrum Bozukluğu	21	23.8
	İşitme Engelli	8	9
	Görme Engelli	4	4.5
	Down Sendromu	1	1.1
	Fiziksel Engelli	10	11.3
	Çoklu Engel	2	2.2

Tablo 2.1. incelendiğinde araştırmaya katılan engelli kardeşi olan 88 ön ergenin, 53'ü (%60.2) kız, 35' i (%39.7) erkektir. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, 18' i (%20.4) 11 yaşında, 21' i (%23.8) 12 yaşında, 28' i (%31.8) 13 yaşında ve 21 'i (%23.8) 14 yaşındadır. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, 6' sı (%6.8) 4.000-8.000

aralığında, 55' i (%62,5) 8.001-10.000 aralığında ve 27' si (%30,6) 10.001 ve üzeri gelir durumuna sahiptir. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, 46' sı (%52,2) 1. çocuk, 28' i (%31,8) 2. çocuk, 14' ü (%15,9) 3. veya daha sonra doğmuştur. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin engelli kardeşi ile yaş farkına bakıldığında, 33'ünün (%37,5) 1-3 aralığında, 32' sinin (%36,3) 4-6 aralığında, 11' inin (%12,5) 7-9 aralığında ve 12'sinin (%13,6) 10 ve üzeri yaş farkına sahip olduğu görülmektedir. Ön ergenlerin engelli kardeşlerinden, 51'i (%57,9) hafif düzeyde, 16' sı (%18,1) orta düzeyde, 21' i (%23,8) ağır düzeyde engel oranına sahiptir. Ön ergenlerin engelli kardeşlerinden, 13' ü (%14,7) zihinsel engelli, 29' u (%32,9) özgül öğrenme güçlüğü, 21' i (23,8) otizm spektrum bozukluğu, 8' i (%9) işitme engelli, 4' ü (%4,5) görme engelli, 1' i (%1,1) down sendromu, 10' u (%11,3) fiziksel engelli, 2' si (%2,2) çoklu engel türüne sahiptir.

Tablo 2.2. Araştırmaya katılan engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin demografik dağılımı.

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kız	52	52
	Erkek	48	48
Yaş	11	25	25
	12	25	25
	13	25	25
	14	25	25
Gelir Durumu	4.000-8.000	29	29
	8.001-10.000	37	37
	10.001 ve Üzeri	34	34
Doğum Sırası	1.Çocuk	42	42
	2.Çocuk	41	41
	3.veya Daha Sonra Doğan	17	17

Tablo 2.2. incelendiğinde araştırmaya katılan 100 ön ergenin (%53,1) engelli kardeşi olmadığı görülmektedir. Engelli kardeşi olmayan 100 ön ergenin 52' si kız, 48'i erkektir. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, 25' i 11 yaşında, 25' i 12 yaşında, 25'i 13 yaşında ve 25'i 14 yaşındadır. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, 29'u

4.000-8.000 aralığında, 37' si 8.001-10.000 aralığında ve 34' ü 10.001 ve üzeri gelir durumuna sahiptir. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, 42' si 1. çocuk, 41'i 2. çocuk, 17' si 3. veya daha sonra doğmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya katılan ön ergenlerin, demografik bilgilerini tespit etmek için “Kişisel Bilgi Formu”, empati becerilerini belirlemek için “Çocuk ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu”, akran zorbalığı eğilimlerini belirlemek için “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu”, kurbanı karşı empati becerilerini belirlemek için “Akran Zorbalığına Uğrayan Kurbanı Karşı Empati Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır.

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan ön ergenlerin bazı demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından kişisel bilgi formu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu formda, engelli kardeşi olan ön ergenler için 7 soru (cinsiyet, yaş, gelir durumu, doğum sırası, engelli kardeşi ile yaş farkı, kardeşinin engel oranı ve engel türü), engelli kardeşi olmayan ön ergenler için ise 4 soru (cinsiyet, yaş, gelir durumu, doğum sırası) demografik bilgilerini belirlemek amacıyla oluşturulmuştur.

2.2.2. Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu

Gürtunca (2013), Bryant (1982) tarafından geliştirilen Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği’ nin geçerlik ve güvenilirliğini inceleyerek Türkiye’de kullanılabilirliğini değerlendirmiştir. Çalışmaya ilköğretime devam eden 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 yaşlarındaki toplam 1143 çocuk dahil olmuştur. Çocukların, 571’i erkek, 572’si kızlardan oluşmaktadır. Ölçme aracının güvenilirliği belirlemede test- tekrar test ve Kuder Richardson 20 formülü kullanılmıştır. Ayırdecilik puanı yeterli olmayan maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra güvenirlik için hesaplanan KR 20 değeri 0,70; test-tekrar test yöntemi ile hesaplanan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ise 0,76 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerliği için hesaplanan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı ise, ölçek ile KA-Sİ Çocuk ve Ergen Empatik Eğilim Ölçeği Çocuk Formu arasında 0,60; KA-Sİ- Ergen Formu arasında 0,64 olarak bulunmuştur. Ölçek iki şıklı (evet-hayır) cevap formundadır. Sonuç olarak

ölçeğin, 8-14 yaş arası Türk çocuk ve ergenler için yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür.

2.2.3. Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu

Ayas ve Piskin (2015) tarafından, okullarda ergen akran grupları arasında görülen zorbalık olaylarını yapan “zorba” ve bu tür olaylara maruz kalan “kurban” öğrencileri belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Araştırma, Ankara ilinde farklı sosyo ekonomik düzeylerdeki ilköğretim ve orta öğretim okullarının 6, 7, 8, 9, 10 ve 11. Sınıflarına devam eden 1900 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanların 1023’ü erkek 877’si kız öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların sınıf düzeylerine bakıldığında 398’i 6. sınıf, 375’i 7. Sınıf, 532’si 8. Sınıf, 188’i 9.sınıf, 258’i 10. Sınıf ve 150’si 11. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlik çalışmalarında yüz görünüm geçerliliği ve kapsam geçerliliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 53 madde ve altı faktörden oluşan model kuramsal ve istatistiksel olarak uygun olduğu bulunmuştur. Ölçeğin güvenirliği için Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin kurban boyutunun iç tutarlık kat sayısı .93 olarak bulunmuştur. Ölçeğin zorba boyutunun iç tutarlık kat sayısı ise .92 olarak bulunmuştur. Bulunan bu değerler ölçeğin psikometrik niteliklerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu göstermektedir.

2.2.4. Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati Becerileri Ölçeği

Pöyhönen ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilmiş Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati ölçeğini Türk Kültürü’ne Nalbant ve arkadaşları (2018) uyarlamıştır. Ölçek likert tipi yedi maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe formu Türkiye’de (Yozgat İlinde) 5-12. sınıflara devam eden 343 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analiziyle incelenmiştir. Analizler sonucunda ölçek analiz değerlerinin normal olduğu görülmüştür. Analizler sonunda ölçeğin 7 maddeden oluştuğu, ayrıca bilişsel empati ve duyuşsal empati olarak iki boyutlu bir yapı oluşturduğu görülmüştür. Bu çalışmada adaptasyonu yapılan ölçeğin iki boyutlu olarak Türkiye’de ortaokul ve lisede 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda eğitim gören 10-19 yaşlarındaki öğrencilere uygulanabileceği belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri Adana ilinde 2021-2022 bahar döneminde eğitim öğretime devam eden 11-14 yaş aralığındaki engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenden ve özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde eğitim gören engelli bireylerin, normal gelişim gösteren kardeşlerinden toplanmıştır. Engelli kardeşi olmayan 100 ön ergen ve engelli kardeşi olan 88 ön ergen veri toplama araçlarına cevap vermiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 17.0 paket programından yararlanılmıştır. Katılımcı sayısının fazla olması nedeniyle ($n>30$) Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları incelenmiştir. Normal dağılım göstermeyen verilerin analizinde, ölçeklerden edinilen verilerin anlamlılık değerlerinin 0.05'ten küçük çıkması ve çarpıklık-basıklık katsayılarının ± 1 sınırları dışında olması nedeniyle ($p<0.05$), Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis H testi, düzeltilmiş Bonferroni ve Spearman-Brown korelasyon katsayısı analizi kullanılmıştır. Normal dağılım gösteren verilerin analizinde, bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi ve Bonferroni testi kullanılmıştır.

Tablo 2.3. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerilerine ilişkin Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları.

Değişken	Grup	N	İstatistik	P
Cinsiyet	Kız	53	.260	.000
	Erkek	35	.216	.000
Yaş	11	18	.286	.000
	12	21	.265	.000
	13	28	.277	.000
	14	21	.256	.001
Gelir Durumu	4.000-8.000	6	.201	.200*
	8.001-10.000	55	.245	.000
	10.001 ve Üzeri	27	.283	.000
Doğum Sırası	1.Çocuk	46	.274	.000
	2.Çocuk	28	.273	.000
	3.veya Daha Sonra	14	.266	.008
	Doğan			
Kardeşi ile Yaş Farkı	1-3	33	.273	.000
	4-6	32	.222	.000
	7-9	11	.286	.012
	10 ve Üzeri	12	.252	.035
Engel Oranı	Hafif Düzey	51	.301	.000
	Orta Düzey	16	.229	.024
	Ağır Düzey	21	.185	.058
Engel Türü	Zihinsel Engelli	13	.364	.000
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	.255	.000
	Otizm Spektrum Bozukluğu	21	.237	.003
	İşitme Engelli	8	.354	.004
	Görme Engelli	4	.283	.
	Fiziksel Engelli	10	.309	.007
	Çoklu Engel	2	.260	.

*p>0.05

Tablo 2.3. incelendiğinde engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerilerine ilişkin verilerin normal dağılmadığı görülmüştür.

Tablo 2.4. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimlerine ilişkin Kolmogorov- Smirnov testi sonuçları.

Değişken	Grup	N	İstatistik	P
Cinsiyet	Kız	53	.351	.000
	Erkek	35	.313	.000
Yaş	11	18	.379	.000
	12	21	.353	.000
	13	28	.341	.000
	14	21	.341	.000
Gelir Durumu	4.000-8.000	6	.437	.001
	8.001-10.000	55	.329	.000
	10.001 ve Üzeri	27	.323	.000
Doğum Sırası	1.Çocuk	46	.381	.000
	2.Çocuk	28	.324	.000
	3.veya Daha Sonra Doğan	14	.218	.070
Kardeşi ile Yaş Farkı	1-3	33	.378	.000
	4-6	32	.279	.000
	7-9	11	.442	.000
	10 Ve Üzeri	12	.258	.026
Engel Oranı	Hafif Düzey	51	.393	.000
	Orta Düzey	16	.251	.008
	Ağır Düzey	21	.254	.001
Engel Türü	Zihinsel Engelli	13	.456	.000
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	.314	.000
	Otizm Spektrum Bozukluğu	21	.293	.000
	İşitme Engelli	8	.417	.000
	Görme Engelli	4	.250	.
	Fiziksel Engelli	10	.358	.001
	Çoklu Engel	2	.260	.

*p>0.05

Tablo 2.4. incelendiğinde engelli kardeşi olan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimlerine ilişkin verilerin normal dağılmadığı görülmüştür.

Tablo 2.5. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin kurbana karşı empati becerilerine ilişkin Kolmogorov- Smirnov testi sonuçları.

Değişken	Grup	N	İstatistik	P
Cinsiyet	Kız	53	.388	.000
	Erkek	35	.280	.000
Yaş	11	18	.393	.000
	12	21	.350	.000
	13	28	.345	.000
	14	21	.272	.000
Gelir Durumu	4.000-8.000	6	.312	.069
	8.001-10.000	55	.329	.000
	10.001 ve Üzeri	27	.367	.000
Doğum Sırası	1.Çocuk	46	.372	.000
	2.Çocuk	28	.282	.000
	3.veya Daha	14	.165	.200*
	Sonra Doğan			
Kardeşi ile Yaş Farkı	1-3	33	.338	.000
	4-6	32	.418	.000
	7-9	11	.383	.000
	10 ve Üzeri	12	.172	.200*
Engel Oranı	Hafif Düzey	51	.423	.000
	Orta Düzey	16	.328	.000
	Ağır Düzey	21	.194	.037
Engel Türü	Zihinsel Engelli	13	.397	.000
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	.418	.000
	Otizm	21	.301	.000
	Spektrum Bozukluğu			
	İşitme Engelli	8	.408	.000
	Görme Engelli	4	.441	.
	Fiziksel Engelli	10	.311	.007
	Çoklu Engel	2	.260	.

*p>0.05

Tablo 2.5. incelendiğinde engelli kardeşi olan ön ergenlerin kurbana karşı empati becerilerine ilişkin verilerin normal dağılmadığı görülmüştür.

Tablo 2.6. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerilerine ilişkin Kolmogorov- Smirnov testi sonuçları.

Değişken	Grup	N	Frekans	İstatistik	P
Cinsiyet	Kız	52	52.0	.155	.003
	Erkek	48	48.0	.108	.200*
Yaş	11	25	25.0	.101	.200
	12	25	25.0	.167	.069
	13	25	25.0	.204	.009
	14	25	25.0	.154	.129
Gelir Durumu	4.000-8.000	29	29.0	.146	.119*
	8.001-10.000	37	37.0	.159	.019
	10.001 ve Üzeri	34	34.0	.180	.007
Doğum Sırası	1.Çocuk	42	42.0	.103	.200*
	2.Çocuk	41	41.0	.124	.114*
	3.veya Daha Sonra	17	17.0	.184	.128*
	Doğan				

*p>0.05

Tablo 2.6. incelendiğinde engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerilerine ilişkin verilerin cinsiyet, yaş ve gelir durumu değişkenine göre normal dağılmadığı; doğum sırası değişkenine göre normal dağıldığı görülmüştür.

Tablo 2.7. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimlerine ilişkin Kolmogorov- Smirnov testi sonuçları.

Değişken	Grup	N	Frekans	İstatistik	P
Cinsiyet	Kız	52	52.0	.163	.001
	Erkek	48	48.0	.109	.200*
Yaş	11	25	25.0	.132	.200*
	12	25	25.0	.115	.200*
	13	25	25.0	.164	.080*
	14	25	25.0	.120	.200*
Gelir Durumu	4.000-8.000	29	29.0	.106	.200*
	8.001-10.000	37	37.0	.094	.200*
	10.001 ve Üzeri	34	34.0	.148	.056*
Doğum Sırası	1.Çocuk	42	42.0	.139	.040
	2.Çocuk	41	41.0	.111	.200*
	3.veya Daha Sonra	17	17.0	.187	.116*
	Doğan				

*p>0.05

Tablo 2.7. incelendiğinde engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimlerine ilişkin verilerin cinsiyet ve doğum sırası değişkenine göre normal dağılmadığı; yaş ve gelir durumu değişkenine göre normal dağıldığı görülmüştür.

Tablo 2.8. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin kurbana karşı empati becerilerine ilişkin Kolmogorov- Smirnov testi sonuçları.

Değişken	Grup	N	Frekans	İstatistik	P
Cinsiyet	Kız	52	52.0	.098	.200*
	Erkek	48	48.0	.101	.200*
Yaş	11	25	25.0	.120	.200*
	12	25	25.0	.127	.200*
	13	25	25.0	.097	.200*
	14	25	25.0	.099	.200*
Gelir Durumu	4.000-8.000	29	29.0	.121	.200*
	8.001-10.000	37	37.0	.094	.200*
	10.001 ve Üzeri	34	34.0	.114	.200*
Doğum Sırası	1.Çocuk	42	42.0	.114	.192*
	2.Çocuk	41	41.0	.089	.200*
	3.veya Daha Sonra	17	17.0	.124	.200*
	Doğan				

*p>0.05

Tablo 2.8. incelendiğinde engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin kurbana karşı empati becerilerine ilişkin verilerin normal dağıldığı görülmüştür.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular araştırmanın amacı ve alt amaçları doğrultusunda aşağıda sunulmuştur.

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri arasında anlamlı düzeyde fark mıdır? Sorusu Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.1. Ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri, akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri, toplam puanına ait sıra ortalamalarının Mann Whitney U testi sonuçları.

Değişken	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	P
Empati Becerileri	Engelli Kardeşi Var	88	136.63	12023.00	693.000 .000*
	Engelli Kardeşi Yok	100	57.43	5743.00	
Akran Zorbalığı Eğilimleri	Engelli Kardeşi Var	88	52.13	4587.00	671.000 .000*
	Engelli Kardeşi Yok	100	131.79	13179.00	
Kurbanlara Karşı Empati Becerileri	Engelli Kardeşi Var	88	140.38	12353.00	363.000 .000*
	Engelli Kardeşi Yok	100	54.13	5413.00	

*P<0.001

Tablo 3.1. incelendiğinde, Mann Whitney U testi sonucuna göre ön ergenlerin, “Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu” (ÇEEÖTF), “Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu” (AZBÖEF) ve “Akran Zorbalığına Uğrayan Kurbanlara Karşı Empati Becerileri Ölçeği” (AZUKKEBÖ) sonucunda ölçeklerin tamamından aldıkları toplam puanların engelli kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur (p<0.001).

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir (Sıra Ortalaması: 136.63> 57.43). Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşüktür (Sıra Ortalaması: 52.13<131.79). Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksektir (Sıra Ortalaması: 140.38> 54.13). Bu bulgu, engelli kardeşe sahip olan ön ergenlerin olmayanlara göre empati becerilerinin daha yüksek olduğunu, akran zorbalığı eğilimlerinin daha düşük olduğunu ve akran zorbalığına uğramış kurbana karşı empati kurmada daha başarılı olduklarını göstermektedir.

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri arasında ilişki var mıdır? Sorusu Spearman- Brown korelasyon katsayısı analizi ile test edilmiştir.

Tablo 3.2. Ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri, akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri, toplam puanları arasındaki Spearman- Brown korelasyon katsayısı analiz değerleri.

Değişken	N	Ort.	SS	Empati Becerileri	Akran Zorbalığı Eğilimleri	Kurbana Karşı Empati Becerileri
Empati Becerileri	188	15.74	4.59	1		
Akran Zorbalığı Eğilimleri	188	74.98	25.90	-.858*	1	
Kurbana Karşı Empati Becerileri	188	19.34	8.57	.879*	-.865*	1

*p<0.001

Tablo 3.2. incelendiğinde empati becerileri ile kurbana karşı empati becerileri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (r= .879). Empati becerileri ile akran zorbalığı eğilimleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r= -.858). Akran zorbalığı eğilimleri ile kurbana karşı empati becerileri arasında negatif yönde

anlamli iliŖi bulunmuŖtur ($r = -.865$). Elde edilen üç korelasyon değeri de deęiŖken arasında yüksek düzeyde anlamli bir iliŖkinin olduğunu göstermektedir.

Engelli kardeŖi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karŖı empati becerileri cinsiyete göre farklılaŖmakta mıdır? Sorusu Mann Whitney U testi ile analiz edilmiŖtir.

Tablo 3.3. Engelli kardeŖi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karŖı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının cinsiyete göre deęiŖimine iliŖkin Mann Whitney U testi sonuçları.

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	P
Empati Becerileri	Kız	53	50.70	2687.00	599.000	.003**
	Erkek	35	35.11	1229.00		
Akran Zorbalığı Eğilimleri	Kız	53	35.99	1907.50	476.500	.000*
	Erkek	35	57.39	2008.50		
Kurbana KarŖı Empati Becerileri	Kız	53	49.53	2625.00	661.000	.011***
	Erkek	35	36.89	1291.00		

* $P < 0.001$, ** $P < 0.01$, *** $P < 0.05$

Tablo 3.3. incelendiğinde engelli kardeŖe sahip ön ergenlerin empati becerileri cinsiyete göre anlamli düzeyde farklılaŖtıęı görölmektedir ($U = 599.000$, $p = .003$). Kızların, empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuŖtur (Sıra Ortalaması: $50.70 > 35.11$). Engelli kardeŖe sahip ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri cinsiyete göre anlamli düzeyde farklılaŖtıęı tespit edilmiŖtir ($U = 476.500$, $p = .000$). Erkeklerin akran zorbalığı eğilimleri kızlardan yüksek bulunmuŖtur. Engelli kardeŖi olan ön ergenlerin akran zorbalığına uğrayan kurbana karŖı empati becerileri cinsiyete göre anlamli düzeyde farklılaŖtıęı belirlenmiŖtir ($U = 661.000$, $p = .011$). Kızların, akran zorbalığına uğrayan kurbana karŖı empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuŖtur ($p < 0.05$).

Engelli kardeŖi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karŖı empati becerileri cinsiyete göre farklılaŖmakta mıdır? Sorusu Mann Whitney U testi ve bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiŖtir.

Tablo 3.4. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının cinsiyete göre değişimine ilişkin Mann Whitney U testi ve bağımsız örneklem t testi sonuçları.

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıralar Toplamı	Ort	SS	Test Değeri	P
Empati Becerileri	Kız	52	38.94	2025.00	27.65	3.72	647.000 ^u	.000*
	Erkek	48	63.02	3025.00	30.92	3.23		
Akran Zorbalığı Eğilimleri	Kız	52	40.08	2084.00	82.10	24.74	706.000 ^u	.000*
	Erkek	48	61.79	2966.00	99.63	23.41		
Kurbana Karşı Empati Becerileri	Kız	52	62.59	3254.50	23.04	5.55	4.742 ^t	.000*
	Erkek	48	37.41	1795.50	17.13			

* p<0.001, ^u: Mann Whitney U testi,

^t: Bağımsız örneklem t testi

Tablo 3.4. incelendiğinde engelli kardeşe sahip olmayan ön ergenlerin empati becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir (U=647.000, p=.000). Erkeklerin, empati becerileri, kızlardan yüksek bulunmuştur (Sıra Ortalaması: 63.02>38.94). Engelli kardeşe sahip olmayan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir (U=706.000, p=.000). Erkeklerin akran zorbalığı eğilimleri kızlardan yüksek bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir (t=4.742, p=.000). Kızların, akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuştur (p<0.05).

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri yaşa göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.5. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının yaşa göre değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları.

	Yaş	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	P
Empati Becerileri	11	18	44.92	3	6.165	.104
	12	21	47.29			
	13	28	50.39			
	14	21	33.50			
Akran Zorbalığı Eğilimleri	11	18	37.06	3	6.378	.095
	12	21	41.88			
	13	28	43.27			
	14	21	55.14			
Kurbana Karşı Empati Becerileri	11	18	48.67	3	4.084	.253
	12	21	47.36			
	13	28	46.13			
	14	21	35.90			

Tablo 3.5. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(3)=6.165$, $p=.104$), akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(3)=6.378$, $p=.095$), kurbanı karşı empati becerileri ($X^2(3)=4.084$, $p=.253$) puanlarının sıra ortalaması yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri yaşa göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ve tek yönlü varyans analizi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.6. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının yaşa göre değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları.

	Yaş	N	Sıra Ortalaması	Ort	SS	SD	Test Değeri	P
Empati Becerileri	11	25	54.62	29.68	3.24			
	12	25	40.92	27.88	3.77			
	13	25	53.28	29.88	4.00	3	3.702 ^H	.295
	14	25	53.18	29.44	4.20			
Akran Zorbalığı Eğilimleri	11	25	45.82	85.92	22.81			
	12	25	48.96	88.08	22.25			.001*
	13	25	38.90	80.76	21.79	3	5.913 ^F	
	14	25	68.32	107.28	27.99			(14>11,12,13)
Kurbana Karşı Empati Becerileri	11	25	44.16	18.64	6.58			
	12	25	55.90	21.76	7.08			
	13	25	53.72	20.64	5.92	3	0.925 ^F	.432
	14	25	48.22	19.76	7.81			

*p<0.05 ^H: Kruskal Wallis H testi, ^F: Tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

Tablo 3.6. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(3)=3.702$, $p=.295$), kurbanlara karşı empati becerileri ($F(3)=0.925$, $p=.432$) puanlarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($F(3)=5.913$, $p=.001$), puanlarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($p<0.05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Bonferroni testi sonucunda; yaşı 14 olan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimlerinin yaşı 11,12,13 olan ön ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri gelir durumuna göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.7. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının gelir durumuna göre değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları.

	Gelir Durumu	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	P	Anlamlı Fark
Empati Becerileri	4.000-8.000	6	22.00	2	6.542	.038*	*4.000-8.000< 10.001 ve Üzeri
	8.001-10.000	55	44.18				
	10.001 ve Üzeri	27	50.15				
Akran Zorbalığı Eğilimleri	4.000-8.000	6	61.50	2	5.198	.074	
	8.001-10.000	55	45.75				
	10.001 ve Üzeri	27	38.17				
Kurbana Karşı Empati Becerileri	4.000-8.000	6	37.50	2	1.470	.479	
	8.001-10.000	55	43.38				
	10.001 ve Üzeri	27	48.33				

*p< 0.05

Tablo 3.7. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2 (2)=6.542$, $p=.038$) gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 10.001 ve üzeri olan ön ergenlerin, 4.000-8.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir. Akran zorbalığı eğilimleri ($X^2 (2)=5.198$, $p=.074$), kurbanı karşı empati becerileri ($X^2 (2)= 1.470$, $p=.476$) puanlarının sıra ortalaması gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri gelir durumuna göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ve tek yönlü varyans analizi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.8. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanda karşı empati becerileri puanlarının gelir durumuna göre değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları.

	Gelir Durumu	N	Sıra Ortalaması	Ort	SS	SD	Test Değeri	P	Anlamlı Fark
Empati Becerileri	4.000-8.000	29	64,36	31,10	3,84				*4.000-8.000>
	8.001-10.000	37	48,24	28,84	3,62	2	10.471 ^H	.005*	10.001 ve Üzeri
	10.001 ve Üzeri	34	41,13	28,03	3,58				
Akran Zorbalığı Eğilimleri	4.000-8.000	29	62,36	100,03	23,94				*8.001-10.000
	8.001-10.000	37	43,73	84,30	21,92	2	3.303 ^F	.041*	< 4.000-8.000
	10.001 ve Üzeri	34	47,75	89,15	28,70				
Kurbana Karşı Empati Becerileri	4.000-8.000	29	39,98	17,86	6,05				*4.000-8.000<
	8.001-10.000	37	59,30	22,14	6,16	2	3.295 ^F	.041*	8.001-10.000
	10.001 ve Üzeri	34	49,90	20,09	7,76				

*p< 0.05

^H: Kruskal Wallis H testi, ^F: Tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

Tablo 3.8. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(2) = 10.471$, $p=.005$) gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 10.001 ve üzeri olan ön ergenlerin, 4.000-8.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre empati becerileri daha düşüktür. Akran zorbalığı eğilimleri ($F(2) = 3.303$, $p=.041$) puanlarının gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 8.001-10.000 olan ön ergenlerin, 4.000-8.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşüktür. Kurbana karşı empati becerileri ($F(2) = 3.295$, $p=.041$) puanlarının gelir durumuna

göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 4.000-8.000 olan ön ergenlerin, 8.001-10.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha düşüktür.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri doğum sırasına göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.9. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının doğum sırası değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları.

	Doğum Sırası	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	P	Anlamlı Fark
Empati Becerileri	1.Çocuk	46	49.25	2	17.434	.000***	***1.çocuk>
	2.Çocuk	28	49.20				3.veya daha sonra doğan
	3.veya Daha Sonra Doğan	14	19.50				***2. çocuk>
							3.veya daha sonra doğan
Akran Zorbalığı Eğilimleri	1.Çocuk	46	39.73	2	13.197	.001**	**1.çocuk< 3.veya daha sonra doğan
	2.Çocuk	28	41.88				
	3.veya Daha Sonra Doğan	14	65.43				**2. çocuk<
							3.veya daha sonra doğan
Kurbana Karşı Empati Becerileri	1.Çocuk	46	50.93	2	14.031	.001**	**1.çocuk> 3.veya daha sonra doğan
	2.Çocuk	28	43.68				
	3.veya Daha Sonra Doğan	14	25.00				**2. çocuk>
							3.veya daha sonra doğan

*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001

Tablo 3.9. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2 (2)=17.434$, $p=.000$) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk ve 2. çocuk olan ön ergenlerin, 3. veya daha sonra doğan ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($X^2 (2)=13.197$, $p=.001$) sıra

ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk ve 2. çocuk olan ön ergenlerin, 3. veya daha sonra doğan ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşüktür. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kurbana karşı empati becerileri ($X^2(2)=14.031$, $p=.001$) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk ve 2. çocuk olan ön ergenlerin, 3. veya daha sonra doğan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksektir ($p<0.05$).

Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri doğum sırasına göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ve tek yönlü varyans analizi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.10. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri puanlarının doğum sırası değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları.

	Doğum Sırası	N	Sıra Ortalaması	Ort	SS	SD	Test Değeri	P	Anlamlı Fark
Empati Becerileri	1.Çocuk	42	43.04	28.19	3.67				
	2.Çocuk	41	53.13	29.54	3.71				
	3.veya Daha Sonra Doğan	17	62.59	31.00	4.02	2	3.653 ^F	.030*	*3.veya daha sonra doğan > 1.çocuk
Akran Zorbalığı Eğilimleri	1.Çocuk	42	43.77	84.81	23.99				
	2.Çocuk	41	55.91	95.39	27.31				
	3.veya Daha Sonra Doğan	17	54.06	92.82	23.43	2	3.944 ^H	.139	-
Kurbana Karşı Empati Becerileri	1.Çocuk	42	59.20	22.52	7.54				
	2.Çocuk	41	43.95	18.46	6.01				
	3.veya Daha Sonra Doğan	17	44.79	18.65	5.65	2	4.431 ^F	.014*	*1.çocuk > 2.çocuk

*p<0.05, ^H: Kruskal Wallis H testi, ^F: Tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

Tablo 3.10. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri (F (2)= 3.653, p=.030) puanları doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (p<0.05). Gruplar arası karşılaştırmada, 3.veya daha sonra doğan olan ön ergenlerin, 1. çocuk ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri (X^2 (2)= 3.944, p=.139) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (p>0.05). Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, kurbanı karşı empati becerileri (F (2)= 4.431, p=.014) puanlarının doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar

arası karşılaştırmada, 1. çocuk olan ön ergenlerin, 2. çocuk olan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksektir ($p<0.05$).

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri kardeşi ile yaş farkına göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.11. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının kardeşi ile yaş farkı değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları.

	Kardeşi ile Yaş Farkı	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	P	Anlamlı Fark
Empati Becerileri	1-3	33	47.50	3	6.242	.100	
	4-6	32	45.59				
	7-9	11	49.64				
	10 ve Üzeri	12	28.46				
Akran Zorbalığı Eğilimleri	1-3	33	41.45	3	7.963	.047	
	4-6	32	46.48				
	7-9	11	32.41				
	10 ve Üzeri	12	58.67				
Kurbana Karşı Empati Becerileri	1-3	33	44.97	3	9.146	.027*	*1-3 yaş> 10 ve üzeri
	4-6	32	48.88				*4-6 yaş> 10 ve üzeri
	7-9	11	49.77				*7-9 yaş> 10 ve üzeri
	10 ve Üzeri	12	26.71				

* $p<0.05$

Tablo 3.11. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($x^2 (3)=6.242$, $p=.100$) ve akran zorbalığı eğilimleri ($x^2 (3)=7.963$, $p=.047$) sıra ortalaması kardeşi ile yaş farkına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$). Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kurbana karşı empati becerileri ($x^2 (3)=9.146$, $p=.027$) sıra ortalaması kardeşi ile yaş farkına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir ($p<0.05$). Gruplar arası karşılaştırmada, 1-3 yaş, 4-6 yaş, 7-

9 yaş farkına sahip ön ergenlerin kardeşi ile yaş farkı 10 ve üzerinde olan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksek bulunmuştur.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri engel oranına göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.12. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının engel oranına göre değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları.

	Engel Oranı	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	P	Anlamlı fark
Empati Becerileri	Hafif Düzey	51	51.84				
	Orta Düzey	16	44.06				***Hafif düzey>ağır düzey
	Ağır Düzey	21	27.00	2	15.388	.000***	***Orta düzey> ağır düzey
Akran Zorbalığı Eğilimleri	Hafif Düzey	51	37.32				**Hafif düzey- ağır düzey
	Orta Düzey	16	46.22				
	Ağır Düzey	21	60.62	2	14.554	.001**	**Orta düzey- ağır düzey
Kurbana Karşı Empati Becerileri	Hafif Düzey	51	51.76				***Hafif düzey>ağır düzey
	Orta Düzey	16	43.78				
	Ağır Düzey	21	27.40	2	17.109	.000***	***Orta düzey> ağır düzey

*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001

Tablo 3.12. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(2)=15.388$, $p=.000$) sıra ortalaması kardeşin engel oranına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, engelli kardeşi hafif düzey ve orta düzeyde engel oranına sahip ön ergenlerin, ağır düzeyde engel oranına sahip ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksek bulunmuştur. Engelli kardeşi olan ön

ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(2)=14.554$, $p=.001$) sıra ortalaması kardeşin engel oranına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Gruplar arası karşılaştırmada, engelli kardeşi hafif düzey ve orta düzeyde engel oranına sahip ön ergenlerin, ağır düzeyde engel oranına sahip ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşük bulunmuştur. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kurbanı karşı empati becerileri ($X^2(2)=17.109$, $p=.000$) sıra ortalaması kardeşin engel oranına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, engelli kardeşi hafif düzey ve orta düzeyde engel oranına sahip ön ergenlerin, ağır düzeyde engel oranına sahip ön ergenlere göre kurbanı karşı empati becerileri daha yüksek bulunmuştur.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri engel türüne göre farklılaşmakta mıdır? Sorusu Kruskal Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 3.13. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri puanlarına ait sıra ortalamalarının engel türüne göre değişimine ilişkin Kruskal Wallis H testi sonuçları.

	Engel Türü	N	Sıra Ortalaması	SD	X ²	P	Anlamlı Fark
Empati Becerileri	Zihinsel Engelli	13	52.50				
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	47.90				
	Otizm Spektrum Bozukluğu	21	42.10				
	İşitme Engelli	8	52.00	7	9.430	.223	
	Görme Engelli	4	46.13				
	Down Sendromu	1	32.50				
	Fiziksel Engelli	10	25.55				
	Çoklu Engel	2	36.00				
Akran Zorbalığı Eğilimleri	Zihinsel Engelli	13	35.73				
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	41.48				
	Otizm Spektrum Bozukluğu	21	45.05				
	İşitme Engelli	8	45.38	7	5.851	.557	
	Görme Engelli	4	54.25				
	Down Sendromu	1	59.50				
	Fiziksel Engelli	10	55.35				
	Çoklu Engel	2	54.75				
Kurbana Karşı Empati Becerileri	Zihinsel Engelli	13	49.50				
	Özgül Öğrenme Güçlüğü	29	50.19				
	Otizm Spektrum Bozukluğu	21	39.33				
	İşitme Engelli	8	51.56	7	10.023	.187	
	Görme Engelli	4	48.25				
	Down Sendromu	1	32.00				
	Fiziksel Engelli	10	28.80				
	Çoklu Engel	2	32.75				

Tablo 3.13. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(7)=9.430$, $p=.223$), akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(7)=5.851$, $p=.557$), kurbanlara karşı empati becerileri ($X^2(7)=10.023$, $p=.187$) puanları engel türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

4. TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen araştırma bulgularının literatür ışığında tartışılması ve yorumu yer almaktadır.

Tablo 2.1. ve Tablo 2.2. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, 6' sı (%6,8) 4.000-8.000 aralığında, 55' i (%62,5) 8.001-10.000 aralığında ve 27' si (%30,6) 10.001 ve üzeri gelir durumuna sahiptir. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, 29'u 4.000-8.000 aralığında, 37' si 8.001-10.000 aralığında ve 34' ü 10.001 ve üzeri gelir durumuna sahiptir.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin sadece %6.8' i seçenekler içindeki en düşük gelir durumuna sahipken engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin %29' u bu gruptadır. 2022 sayılı kanuna göre engellilere aylık bağlanırken 2828 sayılı kanun kapsamında bakıma muhtaç engellilerin bakımını üstlenenlere evde bakım ücreti ödenmektedir. Bu dağılımın, engellilere ve ailelerine sunulan, engelli aylığı, evde bakım yardımı gibi sosyal yardım hizmetlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 2.1. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, 46' sı (%52,2) 1. çocuk, 28' i (%31,8) 2. çocuk, 14' ü (%15,9) 3. veya daha sonra doğmuştur.

Sağlıklı kardeşlerin %52,2' si ilk çocuk olarak dünyaya gelmiştir dolayısıyla engelli kardeş ikinci çocuk olarak ya da sonrasında doğmuştur. Sağlıklı kardeşlerin doğum sırası incelendiğinde, 2. çocuk, 3. veya daha sonra doğanların oranı gitgide azalmaktadır. Bulgular sonucunda, ailelerin engelli çocuğun doğumundan sonra başka çocuğa sahip olma isteğinin azaldığı düşünülmektedir.

Coşkun (2010)' un engelli çocuğu olan ailelerle yapmış olduğu çalışmada, katılımcıların %88' i ailede başka engelli çocuğun olmadığını belirtmiştir. Engelli çocuktan sonra, tekrar engelli bir çocuğun doğma riskinden kaynaklı aileler önlem almıştır.

Tarsuslu Şimşek ve arkadaşlarının (2015), kronik engelli çocukların aileleriyle yapmış olduğu çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Aileler, engelli çocuğun doğumundan sonra başka çocuk istemediklerini ifade etmiştir. Başka çocuk istemediğini belirten ailelerin oranı %65,2' dir. Ailelerin engelli çocuğun doğumundan

sonra başka çocuk sahibi olmak istememelerinin nedeni, çocuğun ihtiyaçları için normalden fazla zaman, ekonomik ve sosyal destek gerektirmesidir.

Tablo 3.1. incelendiğinde, Mann Whitney U testi sonucuna göre ön ergenlerin, ‘‘Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu’’ (ÇEEÖTF), ‘‘Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu’’ (AZBÖEF) ve ‘‘ Akran Zorbalığına Uğrayan Kurbana Karşı Empati Becerileri Ölçeği’’ (AZUKKEBÖ) sonucunda ölçeklerin tamamından aldıkları toplam puanların engelli kardeşe sahip olma değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur ($p<0.001$).

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir (Sıra Ortalaması: $136.63 > 57.43$). Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşüktür (Sıra Ortalaması: $52.13 < 131.79$). Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksektir (Sıra Ortalaması: $140.38 > 54.13$). Bu bulgu, engelli kardeşe sahip olan ön ergenlerin olmayanlara göre empati becerilerinin daha yüksek olduğunu, akran zorbalığı eğilimlerinin daha düşük olduğunu ve akran zorbalığına uğramış kurbana karşı empati kurmada daha başarılı olduklarını göstermektedir.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir (Tablo 3.1.). Çınar ve arkadaşları (2017), çalışma sonucunda, engelli kardeşi olan çocukların kardeşleriyle olumlu ilişkiler geliştirdiğini kardeşlerine daha empatik tutum sergilediklerini ifade etmiştir. Doğan (2016), engelli çocuğa sahip ailelerle yaptığı çalışmanın sonucunda, sağlıklı kardeşlerin kendilerini daha sabırlı, farklılıklara saygılı ve empatik bulduklarını belirtmiştir.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşüktür (Tablo 3.1.).

Doğan (2016), engelli kardeşi olan çocukların, daha az davranış problemleri sergilediğini ifade etmiştir.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kardeşi olmayan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksektir (Tablo 3.1.). Çalışmada engelli kardeşi olan ön ergenlerin olmayanlara göre daha empatik bulunması, kurbana empati becerisini de

olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Empati kurabilen birey, karşıdakinin duygu ve düşüncelerini anlamakta, kendini onun yerine koyabilmekte dolayısıyla kurban olmasa dahi zorbalığa uğramış gibi bireye duygudaşlık yapmaktadır. Bu sebeple empati becerisi yüksek olan bireyler, kurbanlara karşı da empati duymaktadır.

Tablo 3.2. incelendiğinde empati becerileri ile kurbanlara karşı empati becerileri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r = .879$). Empati becerileri ile akran zorbalığı eğilimleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.858$). Akran zorbalığı eğilimleri ile kurbanlara karşı empati becerileri arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r = -.865$). Elde edilen üç korelasyon değeri de değişken arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Endresen ve Olweus (2001)' un yaptığı araştırmanın sonucunda akran zorbalığı ile empatik eğilim arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmiştir.

Warden ve Mackinnon (2003)' ın yaptığı araştırmaya arkadaşları tarafından kurban, prososyal ve zorba şeklinde tanımlanan çocuklar katılmıştır. Zorbaların empatik davranışları prososyal gruptan daha düşük bulunmuştur.

Gini ve arkadaşları (2007) 7. ve 8. sınıflarda eğitim gören, erkek çocuklarıyla yaptığı çalışmada, zorbaların empati düzeyinin daha düşük olduğunu ifade etmiştir.

Şahin ve Akbaba (2010), empati programının etkililiğini incelediği çalışmada, programın zorbalık davranışı üzerinde negatif yönlü etkisinin olduğu görülmüştür. Empati programı, deney grubundaki çocukların zorbalık davranışını azaltmıştır.

Siyez ve Kaya (2011), akran zorbalığı ve empati ile ilgili yapılmış araştırmalarda, empatiyle akran zorbalığı arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu ifade etmiştir.

Çankaya ve Ergin (2015), empati ile saldırganlık davranışı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğunu, empati duyabilen birey saldırganlıkta bulunmayacağını, bireyin ya empatik ya da saldırgan olduğunu ifade etmiştir. Akran zorbalığının, saldırganlığın alt boyutu olarak değerlendirildiğini düşündüğümüzde bu ifade araştırma bulgusunu desteklemektedir.

Köksal Akyol ve Bilbay (2018), empati becerilerine göre çocukların kişisel özelliklerine bakıldığında, empati becerisi yüksek olan çocukların erken yaşlarda da yardımlaşma, fedakarlıkta bulunma, iş birliği, paylaşma gibi davranışlara sahip olduklarını, empati becerisi düşük olan çocuklarda saldırganlık, sosyal açıdan kabul görmeyen davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle empati, akran zorbalığını azaltan bir faktör olarak değerlendirilmesini önermiştir.

Tablo 3.3. incelendiğinde engelli kardeşe sahip ön ergenlerin empati becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($U=599.000$, $p=.003$). Kızların, empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuştur (Sıra Ortalaması: $50.70>35.11$).

Erken (2009), cinsiyet değişkenine göre, kız çocuklarının empati ve problem çözme becerileri erkek çocuklarına göre daha yüksek bulunduğunu ifade etmiştir.

Engelli kardeşe sahip ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir ($U=476.500$, $p=.000$). Erkeklerin akran zorbalığı eğilimleri kızlardan yüksek bulunmuştur.

Özkan ve Gökçearslan Çifci (2010), erkek çocuklarının kızlara göre daha zorba olduğunu ifade etmiştir.

Hamurcu (2020)'nin çalışma sonuçları da erkeklerin daha çok zorbalık davranışında bulunduğunu desteklemektedir.

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir ($U=661.000$, $p=.011$). Kızların, akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuştur ($p<0.05$). Çalışmada empati becerileri ile kurbanlara empati becerileri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Tablo 3.2.). Engelli kardeşi olan ön ergen kızların, empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuştur (Tablo 3.3.). Bu bulgular doğrultusunda, kızların kurbanlara karşı empati becerilerinin erkeklere göre daha yüksek bulunması araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Satılmış (2012), 9. sınıfa devam eden, 521 öğrenciyle yaptığı çalışmada, kız öğrencilerin duyuşsal, bilişsel ve toplam empati düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Tablo 3.4. incelendiğinde engelli kardeşe sahip olmayan ön ergenlerin empati becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görölmektedir ($U=647.000$, $p=.000$). Erkek ön ergenlerin, empati becerileri, kız ön ergenlerden yüksek bulunmuştur (Sıra Ortalaması: $63.02>38.94$).

Onay ve arkadaşlarının (2015), empatiyi farklı değişkenlere göre incelediği çalışmasında, cinsiyet değişkenine göre erkeklerin empati puanları daha yüksek bulunmuştur.

Schieman ve Van Gundy (2000), cinsiyet değişkenine göre kızların erkeklerden empatik eğilimlerinin yüksek bulunduğunu fakat bu farklılaşmanın yaşla ilgisi olduğunu ifade etmiştir. Yaş arttıkça, cinsiyete göre empati üzerinde farklılaşma ortadan kalkmaktadır.

Köksal (2000), yapmış olduğu araştırmanın bulguları doğrultusunda cinsiyet değişkeninin, empatik beceri üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Engelli kardeşe sahip olmayan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir ($U=706.000$, $p=.000$). Erkeklerin akran zorbalığı eğilimleri kızlardan yüksek bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir ($t=4.742$, $p=.000$). Kızların, akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri, erkeklerden yüksek bulunmuştur ($p<0.05$). Bu bulgular, araştırmanın engelli kardeşi olan ön ergenlerle yapılan araştırma bulgularını desteklemektedir.

Tablo 3.5. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(3)=6.165$, $p=.104$), akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(3)=6.378$, $p=.095$), kurbanı karşı empati becerileri ($X^2(3)=4.084$, $p=.253$) puanlarının sıra ortalaması yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görölmektedir ($p>0.05$).

Tablo 3.6. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2 (3)=3.702$, $p=.295$), kurbanı karşı empati becerileri ($F (3)= 0.925$, $p=.432$) puanlarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Köksal (2000), empatinin yaşa bağlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Onay ve arkadaşlarının (2015), empatiyi farklı değişkenlere göre incelediği çalışmasında, yaş değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmadığı ifade edilmiştir.

Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan 11-14 yaşlarındaki ön ergenlerin, fazlaca yaş farkına sahip olmadıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmada, yaş değişkeninin empati becerisinde farklılığa neden olmaması normal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($F (3)=5.913$, $p=.001$), puanlarının yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($p<0.05$). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Bonferroni testi sonucunda; yaşı 14 olan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimlerinin yaşı 11,12,13 olan ön ergenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Burnukara ve Uçanok (2012), çalışmasında, öğrencilerin yaşları ve sınıf düzeyleri arttıkça kurban ve zorba olma oranlarının da arttığını ifade etmiştir.

Totan ve Kabakçı (2010)' nın çalışmasında, zorbalık statülerine ait oranlara bakıldığında zorba olan öğrencilerin çoğunlukla 8. sınıf oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bulguları, daha önce yapılmış araştırmalarla örtüşmektedir.

Tablo 3.7. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2 (2)=6.542$, $p=.038$) gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 10.001 ve üzeri olan ön ergenlerin, 4.000-8.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir.

Pala (2008), çalışmasında, gelir durumu ile empati arasındaki anlamlı bir ilişkinin olduğunu, gelir durumu arttıkça empati becerisinin arttığını ifade etmiştir. Bu nedenle, yüksek gelir durumuna sahip olanlar, orta düzey ve düşük düzeye göre, orta düzeyde gelire sahip olanlar da düşük düzeye göre daha empatiktir.

Arslan (2016)'ın çeşitli değişkenlere göre, empati becerisini incelediği araştırmada, çalışma grubundaki öğrencilerden aylık gelir oranı yüksek olanlar, düşük olanlara göre empati kurmada daha başarılı bulunmuştur.

Taner Derman ve arkadaşlarının (2020) yaptığı çalışmada, anne eğitim durumunun duygusal ve bilişsel empatiye, davranışsal empatiyi ise gelir durumunun etkilediği görülmüştür. Lisans mezunu annelerin ve gelir durumu iyi olan ailelerin çocukları daha empatik bulunmuştur.

Aslan (2018)'in, empati becerilerini, çocukların anneleriyle ilişkine göre incelediği çalışmada da gelir durumu daha yüksek olan ailelerin çocukları daha empatik bulunmuştur.

Ayrıca, akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(2)=5.198, p=.074$), kurbanı karşı empati becerileri ($X^2(2)= 1.470, p=.476$) puanlarının sıra ortalaması gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı Tablo 3.7. de görülmüştür.

Tablo 3.8. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(2)= 10.471, p=.005$) gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 10.001 ve üzeri olan ön ergenlerin, 4.000-8.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre empati becerileri daha düşüktür. Buradaki farklılaşmanın, ebeveynlerin çalışma durumundan kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Kadınların da çalışma hayatına girmesi ile birlikte, ailelerin çocukları ile geçirdiği vakit azalmıştır. Çocukların olumlu tutum ve davranış geliştirebilmesi için ailelerin rol model olmasına ihtiyacı vardır.

Akran zorbalığı eğilimleri ($F(2)= 3.303, p=.041$) puanlarının gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 8.001-10.000 olan ön ergenlerin, 4.000-8.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimi daha düşüktür.

Özkan ve Gökçearslan Çifci (2010), düşük gelirli ailelerin çocuklarıyla yapmış olduğu çalışmanın sonucunda akran zorbalığının sıkça görülen, önemli bir problem olduğunu ve araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, düşük gelir durumunun akran zorbalığı eğilimini arttırdığını ifade etmiştir.

Yurttaş (2010), gelir durumu üst ve orta düzeydeki çocukların düşük gelir durumuna sahip çocuklara göre zorbalık eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri ($F(2) = 3.295, p = .041$) puanlarının gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, gelir durumu 4000-8000 olan ön ergenlerin, 8.001-10.000 aralığında gelir durumuna sahip ön ergenlere göre kurbanı karşı empati becerileri daha düşüktür. Araştırmada, daha yüksek gelir durumuna sahip ailelerin çocukları daha düşük gelir durumuna sahip ailelerin çocuklarına göre empati becerileri yüksek bulunmuştur. Empati becerisinin, kurbanı empati becerisini etkilediği ve sonuçların birbiriyle paralel olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, kişisel bilgi formunda gelir durumu seçenekleri, 4000-8000, 8001-10000, 10001 ve üzeri şeklinde verilmiştir. Gruplar arasında, kurbanı karşı empati becerileri daha yüksek olan grup, 8001-10000 aralığında gelir durumuna sahiptir. Diğer seçeneklere göre bu grup gelir durumu orta düzeyde kategorize edilebilir.

Onay ve arkadaşlarının (2015), yapmış olduğu çalışmada orta düzeyde gelir durumuna sahip bireylerin daha empatik bulunduğu ifade edilmiştir.

Tablo 3.9. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(2) = 17.434, p = .000$) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk ve 2. çocuk olan ön ergenlerin, 3. veya daha sonra doğan ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir.

Korkmaz (2008), sağlıklı kardeşlerin, özel gereksinimli kardeşleri ile arasındaki kardeş ilişkisini incelediği çalışmada, kardeş ilişkilerinin yaş gruplarına göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Sağlıklı kardeşlerin yaşları arttıkça, engelli kardeş ile daha olumlu ilişkiler geliştirdiğini ifade etmiştir.

Arı (2019), engelli kardeşi olan bireylerin kardeş ilişkilerini incelediği çalışmada sağlıklı kardeşin yaşının, engelli kardeşten büyük olması durumunda daha az problem yaşadıklarını ifade etmiştir. Bulgular doğrultusunda, kardeşler arası yaş farkı arttıkça, sağlıklı kardeş, engelli kardeşinin durumunu, sınırlılıklarını, ihtiyaçlarını daha iyi anlamaktadır. Bu ölçüde kardeşine dair daha gerçekçi beklentiler oluşturmakta ve kardeşine dolayısıyla çevresine daha empatik yaklaşabilmektedir.

Tablo 3.9. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($X^2 (2)=13.197$, $p=.001$) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk ve 2. çocuk olan ön ergenlerin, 3. veya daha sonra doğan ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşüktür. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kurbanı karşı empati becerileri ($X^2 (2)=14.031$, $p=.001$) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk ve 2. çocuk olan ön ergenlerin, 3. veya daha sonra doğan ön ergenlere göre kurbanı karşı empati becerileri daha yüksektir ($p<0.05$).

Bu araştırmada, empati becerisi ile akran zorbalığı eğilimi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ve empati becerisi ile kurbanı karşı empati becerisi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Tablo3.2.). Bu bağlamda, engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerisi gruplar arası farklılaşmada doğum sırasına göre ilk çocukların lehine farklılaşmıştır. İlk çocukların daha az zorbalık eğilimi göstermeleri ve ilk çocukların akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerilerinin daha yüksek bulunmasının araştırma bulgularıyla örtüştüğü düşünülmektedir.

Çınar ve arkadaşlarının (2017), engelli kardeşi olan çocuklarla yapmış olduğu çalışmada, engelli kardeşi olan çocukların yaşı arttıkça nazik olma davranışının arttığı ve yaşı artmasıyla saldırganlık davranışının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.10. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, empati becerileri ($F (2)= 3.653$, $p=.030$) puanları doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($p<0.05$). Gruplar arası karşılaştırmada, 3.veya daha sonra doğan olan ön ergenlerin, 1. çocuk ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksektir. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri gruplar arası karşılaştırmada ilk çocuklar

lehine sonuçlanmıştır. İlk çocuğun sağlıklı kardeş olması, engelli kardeşin dünyaya gelmesi ile daha fazla sorumluluk alacağını düşündürmektedir. Dolayısıyla kardeşi ile geçirdiği vakit, yakınlaşma ve merhamet duygusu artacaktır. Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerde ise sonuç tam tersidir. Buradaki farklılaşmanın, ebeveyn tutumları ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Anne ve babaların ilk çocuklarında, sonradan doğan çocuklarına göre hatalı tutum geliştirebilmesi daha olasıdır.

Tablo 3.10. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($X^2 (2) = 3.944$, $p = .139$) sıra ortalaması doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($p > 0.05$).

Engelli kardeşi olan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri doğum sırasına göre farklılaşmaktadır (Tablo 3.9.). Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin ise akran zorbalığı eğilimlerinin doğum sırasına göre farklılaşmamasının nedeninin engelli kardeşe sahip olup olmama değişkeninden kaynaklandığı düşünülmektedir. Engelli kardeşin olması, kardeş sayısını, doğum sırasını etkilemektedir. Ailelerin, engelli çocuğun doğumundan sonra çocuk sahibi olma istekleri azalmıştır. Bu sebeple engelli çocuklar genellikle ilk çocuklar değillerdir. Engelli çocuğu olmayan ailelerde ise bu durum daha farklı seyretmektedir.

Tablo 3.10. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, kurbana karşı empati becerileri ($F (2) = 4.431$, $p = .014$) puanlarının doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, 1. çocuk olan ön ergenlerin, 2. çocuk olan ön ergenlere göre kurbana karşı empati becerileri daha yüksektir ($p < 0.05$).

Araştırmanın, engelli kardeşi olan ön ergenlerle yapılmış analiz bulgularında, kurbana karşı empati becerisi, 1. ve 2. sırada doğan çocukların lehine farklılaşmıştır (Tablo 3.9.). Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin ise kurbana karşı empati becerileri 1. sırada doğan çocukların lehine farklılaşmıştır. Engelli kardeşe sahip olma durumuna göre çocukların doğum sırası ile birlikte kardeşler arası yaş farkı da etkilenmektedir. Engelli kardeşi olan ve olmayan grubun doğum sırası değişkenine göre incelendiği bu araştırmada kardeşler arası yaş farkı ve doğum sırası birbirinden bağımsız şekilde ayrı ayrı analiz edilmiştir. Engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin kurbana karşı empati becerisi birbirini destekleyecek şekilde farklılaşmıştır. İlk doğan çocuklar,

sonrasında doğan çocuklara göre, kurbanı karşı daha yüksek empati becerisi geliştirmektedir.

Tablo 3.11. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($\chi^2(3)=6.242$, $p=.100$) ve akran zorbalığı eğilimleri ($\chi^2(3)=7.963$, $p=.047$) sıra ortalaması kardeşi ile yaş farkına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Tablo 3.11. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kurbanı karşı empati becerileri ($\chi^2(3)=9.146$, $p=.027$) sıra ortalaması kardeşi ile yaş farkına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir ($p<0.05$). Gruplar arası karşılaştırmada, 1-3 yaş, 4-6 yaş, 7-9 yaş farkına sahip ön ergenlerin kardeşi ile yaş farkı 10 ve üzerinde olan ön ergenlere göre kurbanı karşı empati becerileri daha yüksek bulunmuştur. Olumlu kardeş ilişkisi kurmada, kardeş ile geçirilen zamanın önemli olduğu düşünülmektedir. Kardeşler arası yaş farkı fazla olduğunda, kardeşlerin ilgileri farklılaşma gösterebilir, paylaşacakları konular azalabilir. Bu doğrultuda sağlıklı kardeş, engelli kardeşiyle yeterince paylaşım içinde olamazsa yeterince empati duygusu da geliştiremeyebilir. Empati becerisi geliştiremeyen ergen, akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı da empati geliştirmekte zorlanabilir.

Tablo 3.12. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(2)=15.388$, $p=.000$) sıra ortalaması kardeşin engel oranına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Gruplar arası karşılaştırmada, engelli kardeşi hafif düzey ve orta düzeyde engel oranına sahip ön ergenlerin, ağır düzeyde engel oranına sahip ön ergenlere göre empati becerileri daha yüksek bulunmuştur. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(2)=14.554$, $p=.001$) sıra ortalaması kardeşin engel oranına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Gruplar arası karşılaştırmada, engelli kardeşi hafif düzey ve orta düzeyde engel oranına sahip ön ergenlerin, ağır düzeyde engel oranına sahip ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşük bulunmuştur. Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, kurbanı karşı empati becerileri ($X^2(2)=17.109$, $p=.000$) sıra ortalaması kardeşin engel oranına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Gruplar arası karşılaştırmada, engelli kardeşi hafif düzey ve orta düzeyde engel oranına sahip ön ergenlerin, ağır düzeyde engel oranına sahip ön ergenlere göre kurbanı karşı empati becerileri daha yüksek bulunmuştur.

Sarı ve arkadaşlarının (2006), yaptığı çalışmada, down sendromlu çocuğu olan ebeveynlerin, çocukları için gelecek kaygısı duyduğu, evlenemeyecek olmaları, erkek çocukların ise askere gidemeyecek olması gibi nedenlerle üzgün olduklarını ifade etmiştir.

Engel oranının artması, bireyi de ailesini de birçok açıdan olumsuz etkileyebilir. Ağır düzeyde engel oranına sahip bireylerin, ön ergen kardeşleri daha fazla kaygı geliştirebilirler, yaşam doyumları azalabilir. Bu nedenle hafif düzeyde engel oranına sahip kardeşi olan ön ergenlere göre, daha düşük empati, daha yüksek zorbalık ve dolayısıyla kurbanı karşı daha düşük empati geliştirmeleri araştırmanın bulgularına göre normal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 3.13. incelendiğinde, engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri ($X^2(7)=9.430$, $p=.223$), akran zorbalığı eğilimleri ($X^2(7)=5.851$, $p=.557$), kurbanı karşı empati becerileri ($X^2(7)=10.023$, $p=.187$) puanları engel türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Aksoy ve Berçin Yıldırım (2008), engelli kardeşin sahip olduğu engelin türü, sağlıklı kardeşin durumla başa çıkma şeklini etkileyen önemli bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Araştırmanın bulgularına göre, engel türü, sağlıklı kardeşlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanı karşı empati becerileri, kardeşin engel türüne bağlı olarak anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır.

Engelli kardeşlerin engel türü; zihinsel engelli kardeş sayısı 13, özgül öğrenme güçlüğü olan kardeş sayısı 29, otizm spektrum bozukluğu olan kardeş sayısı 21, işitme engeli olan kardeş sayısı 8, görme engeli olan kardeş sayısı 4, down sendromu olan kardeş sayısı 1, fiziksel engeli olan kardeş sayısı 10, çoklu engeli olan kardeş sayısı 2' dir (Tablo 3.13.). Araştırmaya katılan ön ergenlerin, kardeşlerinin engel türü incelendiğinde gruptaki sayının kısıtlı olduğu görülmektedir. Hafif düzeyde zihinsel engel ve özgül öğrenme güçlüğü olan bireylerin yaşamında zorlanmalar sıklıkla akademik başarıda ortaya çıkmaktadır. Akademik başarının dışında bireylerin dış görünüşleri, öz bakım becerileri, toplumsal yaşam becerileri gibi alanlarda diğer gruplara oranla daha az problemle karşılaşmaktadır. Fiziksel engel, görme engeli, down sendromu ve çoklu engel türlerinde ise bireylerin dış görünüşleri de

etkilenmektedir. Engelin dışarıdan fark edilebilir olması ise hem bireyi hem de yakın çevresini birçok açıdan olumsuz etkileyebilir. Fiziksel engel, görme engeli, down sendromu ve çoklu engel gruplarındaki birey sayısının az olması nedeniyle farklılaşmanın olmadığı düşünülmektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlara ve bu sonuçlara dayalı olarak sunulan önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç

Araştırmanın sonucunda, engelli kardeşi olan ön ergenler ile engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler ve bulgulara dayanılarak şu sonuçlara ulaşılabilir;

- Engelli kardeşi olan ön ergenler olmayanlara göre daha yüksek empati düzeyine sahiptir,
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, engelli kardeşi olmayan ön ergenlere göre akran zorbalığı eğilimleri daha düşük bulunmuştur,
- Engelli kardeşi olan ön ergenler olmayanlara göre akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı daha yüksek empati becerisine sahiptir,
- Empati becerileri yüksek olan ön ergenler daha az akran zorbalığı eğilimi göstermektedir. Empati becerisi ile akran zorbalığı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki vardır,
- Empati becerileri yüksek olan ön ergenler aynı zamanda akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı daha yüksek empati becerisi geliştirmişlerdir,
- Engelli kardeşi olan ön ergen grubundaki kızlar, erkeklere göre daha yüksek empati becerisine sahiptir,
- Engelli kardeşi olan ön ergen grubundaki erkekler, kızlara göre daha yüksek akran zorbalığı eğilimi göstermektedir,
- Engelli kardeşi olan ön ergen grubundaki kızlar, erkeklere göre daha yüksek kurbanlara empati becerisine sahiptir,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergen grubundaki kızlar, erkeklere göre daha düşük empati becerisine sahiptir,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergen grubundaki kızlar, erkeklere göre daha az akran zorbalığı eğilimine sahiptir,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergen grubundaki kızlar, erkeklere göre daha yüksek kurbanlara empati becerisine sahiptir,

- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin, empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanda karşı empati becerileri yaş değışkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanda karşı empati becerileri yaş değışkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri, yaş değışkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. 14 yaşındaki ön ergenler, 11, 12, 13 yaşındaki ön ergenlere göre daha yüksek akran zorbalığı eğilimi göstermektedir,
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Gelir durumu daha yüksek ailelerin çocukları daha empatik bulunmuştur,
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanda karşı empati becerileri gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri, gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Gelir durumu daha yüksek ailelerin çocukları, daha düşük empati becerisine sahiptir,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin akran zorbalığı eğilimleri, gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Gelir durumu daha düşük ailelerin çocukları, daha yüksek gelir durumuna sahip çocuklara göre daha zorba bulunmuştur,
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin kurbanda empati becerileri, gelir durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Daha yüksek gelir durumuna sahip ailelerin çocukları, kurbanda karşı daha yüksek empati becerisine sahiptir,
- Engelli kardeşi olan ön ergenlerin empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve kurbanda karşı empati becerileri, doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. 1. ve 2. sırada doğan çocuklar, 3. ve sonrasında doğan kardeşlerine göre daha empatik, daha az zorba ve kurbanda karşı daha empatik bulunmuştur,

- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin empati becerileri anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. 3. veya daha sonra doğan ön ergenler, ilk doğan ön ergenlere göre daha yüksek empati becerisine sahiptir.
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, akran zorbalığı eğilimleri doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır.
- Engelli kardeşi olmayan ön ergenlerin, kurbana karşı empati becerileri doğum sırasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. İlk doğan çocuklar, 2. doğan çocuklara göre daha yüksek kurbana empati becerisine sahiptir,
- Kardeşi engel türünden, hafif ve orta düzeyde etkilenen ergenler, ağır düzeyde etkilenenlere göre daha empatik daha az zorba ve kurbana karşı daha empatik bulunmuştur,
- Ön ergenlerin, kardeşinin engel türüne göre empati becerisi, akran zorbalığı eğilimi ve kurbana karşı empati becerisi arasında anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

5.2. Öneriler

Araştırmanın bulgularına ve sonuçlarına dayanarak sunulan öneriler;

- Engelli kardeşi olan ön ergenler olmayanlara göre daha yüksek empati , daha düşük akran zorbalığı eğilimi ve daha yüksek kurbana empati becerisi geliştirmesi nedeniyle özellikle okullarda, engelli kardeşi olan ve olmayan ön ergenlerin birbirleri ile daha etkili iletişim kurabileceği fırsatlar, öğretmen, müdür gibi okul personelleri tarafından oluşturulabilir.
- Empati becerisinin yüksek olması, akran zorbalığı gibi saldırganca davranışları önlemesi nedeniyle, ergenlerin sağlıklı iletişim kurabilmelerini sağlayacak, akran zorbalığı eğilimini azaltacak, empatinin gelişimi, öğretimi için çalışmalar yürütülmelidir. Empati destekleme girişimlerinin, çocukların daha sağlıklı ergenlik dönemi geçirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.
- Araştırmada, akran zorbalığı eğiliminin farklı değişkenlere göre farklılaştığı görülmüştür. Şimdiye kadar yapılan birçok araştırma olsa da grubun dinamiğini, özelliklerini her açıdan ortaya koymak için yeterli çalışma yoktur. Önleyici çalışmalarda, çalışma grubunun özelliklerini tanımak, çalışmaların

etkililiğini arttıracaktır. Bu sebeple zorbaları ve kurbanları daha çok katılımcı ile farklı değişkenlere göre betimleyecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

- Okullarda, zorbalar ve kurbanlar belirlenmeli, iki gruba da psikolojik destek sunulmalıdır. Şiddet faktöründe, sadece çocuğu değerlendirmek yeterli olmayabilir bu sebeple, bu çocukların aileleri de detaylı analiz edilmeli ve bulgular ışığında desteklenmelidir.
- Araştırmada ön ergenlerin, kardeşi ile yaş farkına göre empati becerileri, akran zorbalığı eğilimleri ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerileri incelenmiştir. Kardeş sayısının, anne baba tutumlarının ve ebeveyn öğrenim düzeylerinin de empati becerilerini, akran zorbalığı eğilimlerini ve akran zorbalığına uğrayan kurbanlara karşı empati becerilerini etkileyeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, yeni araştırmalar farklı demografik değişkenler ile yapılabilir.
- Araştırmaya engelli kardeşi olan 88 ön ergen dahil olmuştur. Araştırma daha fazla katılımcı ile yapılabilir.
- Araştırma 188 ön ergenle yapılmıştır. Farklı yaş grupları ile yeni araştırmalar yürütülebilir.
- Araştırmanın değişkenlerine ek olarak empati becerisini dolayısıyla akran zorbalığı eğilimini etkileyebileceği düşünülen, siber zorbalık, internette geçirilen zaman, okul yalnızlığı, arkadaş grubunun özellikleri gibi değişkenler göz önünde bulundurularak yeni araştırmalar yapılabilir.
- Yeni yapılacak araştırmalarda anne- baba çalışma durumuna göre değişkenler incelenebilir. Bununla birlikte geniş aile, çekirdek aile gibi aile özellikleri de yeni yapılacak çalışmalarda incelenebilir.
- Yeni yapılacak araştırmalarda engel türü değişkeni daha fazla katılımcı ile incelenebilir.

6. KAYNAKLAR

- Ahmetoğlu E, 2004. Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş B, Temiz G, 2015. 60-66 Aylık çocukların empati beceri düzeylerinin anne empati beceri düzeyi açısından incelenmesi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 106-12.
- Akçamete AG, 2010. Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim. In: Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim. Eds: Akçamete AG, 3. Baskı, Ankara: Kök Yayıncılık, 441-76.
- Aksoy AB, Berçin Yıldırım G, 2008. Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 8(3), 751-79.
- Aksoy V, 2015. İnternet bağımlılığı ve sosyal ağ kullanım düzeylerinin fen lisesi öğrencilerinin demografik özelliklerine göre değişimi ve akademik başarılarına etkisi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(19), 365-83.
- Aktaş E, 2010. Fiziksel engelli çocuk ve ailesinin evde bakım gereksinimine ışık tutucu araştırmaların sistematik incelemesi. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ali MM, Sarullah S, 2010. Typical siblings' acceptance of siblings with special needs. Procedia-Social And Behavioral Sciences, 9, 517-521. doi: 10.1016/j.sbspro.2010.12.190
- Altuğ Özsoy S, Özkahraman Ş, Çallı F, 2006. Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşadığı Güçlüklerin İncelenmesi. Aile ve Toplum Dergisi, 3 (9), 69-77.
- Andreou E, 2001. Bully/victim problems and their association with coping behaviour in conflictual peer interactions among school-age children. Educ Psychol, 21(1), 59-66.
- Aral N, Ahmetoğlu E, 2008. Schaeffer kardeş davranışı değerlendirme ölçeğinin Türkçe uyarlaması. Kastamonu Eğitim Dergisi, 16(2), 379-88.
- Arı R, 2019. Özel gereksinimli kardeşe sahip bireylerin kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.
- Arslan Y, 2016. Kim daha iyi empati kuruyor -empati üzerine mikro bir sosyolojik araştırma. Yaşam Bilimleri Dergisi, 6(2/1), 51-64.
- Aslan N, 2018. 60-72 aylık çocukların empati becerilerinin anne çocuk ilişkisi açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Atasoy S, 2002. Engelli (otistik) kardeşe sahip olan bireylerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aykanat B, Gözen D, 2014. Çocuk sağlığı hemşireliğinde aile merkezli bakım yaklaşımı. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(1), 683-95.
- Aykara, 2015. Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bal PN, Bilge Y, 2016. Empati becerisi psiko eğitim programının üstün zekâlı ergenler üzerindeki etkisi. Hayef Eğitim Dergisi, 13 (1), 23-36.
- Barret Lennard GT, 1981. The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept. Journal of Counseling Psychology, 28 (2), 91-100.
- Başgöl SŞ, Satılık S, 2012. Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi Özürlü Çocuk Heyeti'nin 2010 yılı verileri. Göztepe Tıp Dergisi, 27(2), 45-9.
- Bayhan P, Işıtan S, 2010. Ergenlik döneminde ilişkiler: Akran ve romantik ilişkilere genel bakış. Aile, Toplum ve Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi, 5(20), 33-44.
- Baykoç Dönmez N, 2015. Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim. In: Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim, Ed: Baykoç Dönmez N, 3. baskı, Ankara, Eğiten Kitap, s. 19.

- Bayram HG, 2014. What determines the sibling conflict resolution strategies of adolescents: Parents, siblings, or temperament? Middle East Technical University, Ankara, Turkey
- Bilsin E, 2012. Engelli çocukların ailesine verilen hemşirelik bakımının aile gereksinimini karşılama düzeyine etkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bodur S, Durduran Y, 2009. Konya'da engelli çocukların sağlık hizmetlerinden yararlanma ve beklenti durumu. Genel Tıp Dergisi, 19(4), 169-75.
- Burnukara P, Uçanok Z, 2012. Okul ortamı ve sanal ortamda meydana gelen akran zorbalığı ne ölçüde örtüşüyor?, Türk Psikoloji Dergisi, 27(69), 81-100.
- Coşkun HY, 2010. Özürlü birey ve ailesinin sosyal iletişim sürecinde karşılaştığı ve yaşadığı durumlar hakkında teorik ve ampirik bir çalışma. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Currie C, Zanotti C, Morgan A, Currie D, de Looze, M Roberts, C Samdal, O Smith, 2012. ORF ve Barnekow, V. (Ed.) Gençler arasında sağlık ve esenliğin sosyal belirleyicileri. Okul Çağındaki Çocuklarda Sağlık Davranışı (HBSC) çalışması: 2009/2010 anketinden uluslararası rapor. (Çocuk ve Ergen Sağlık Politikası). DSÖ Avrupa Bölge Ofisi. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/163857/Social-determinants-of-health-and-well-being-among-young-people.pdf
- Çankaya G, Ergin H. Çocukların oynadıkları oyunlara göre empati ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. Uluslararası Katılımlı III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi "Erken Müdahale", 283-297, 12 Mayıs 2015, H.Ü. Kültür Merkezi, Ankara.
- Çetinkaya S, Nur N, Ayvaz A, Özdemir D, Kavakcı Ö, 2009. Sosyoekonomik durumu farklı üç ilköğretim okulu öğrencilerinde akran zorbalığının depresyon ve benlik saygısı düzeyiyle ilişkisi. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 10, 151-18.
- Çınar İÖ, Kartal A, Korkmaz Aslan G, 2017. Zihinsel engelli kardeşi olan ve sağlıklı kardeşi olan çocukların kardeş ilişkileri. Kesit Akademi Dergisi, 3(11), 230-44.
- Çitil M, Doğan İ, 2019. Engelli çocuğu olan ailelerin yapısı ve toplumsal ilişkilerinin belirlenmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 19(43), 61-108.
- Dake JA, Price JH, Telljohann SK, 2003. The nature and extent of bullying at school. Journal of School Health, 73(5), 173-80.
- Diken İH, Sucuoğlu B, 1999. Sınıfında zihin engelli çocuk bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin zihin engelli çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının karşılaştırılması. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 2(03), 25-39.
- Dinç B, 2010. Ergenlik döneminde beden imgesinin gelişimi üzerine aile, akran ve televizyonun etkilerinin incelenmesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan İ, Çitil M, 2011. Engelli çocuk ve ergenlerine sosyolojik bir yaklaşım. In: Çocuk ve ergenlerin hakları el kitabı. (anne-baba ve öğretmenler için) Eds: Kulaksızoğlu A, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 27-45.
- Doğan M, 2015. Yetersizliği olan çocuklar, aile ve aile eğitimi: kavramsal ve uygulamaya dönük gelişmeler. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15, 111-27.
- Doğan M, 2016. Engelli çocuğa sahip ebeveynler ile sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin dinî başa çıkma, umut ve sabır düzeylerinin karşılaştırılması. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(8), 3214-45.
- Dökmen, Ü. 2011. Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati. 46.basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Endresen IM, Olweus D, 2001. Self-reported empathy in Norwegian adolescents: sex differences, age trends, and relationship to bullying. Eds: A Bohart, D Stipek, constructive & destructive behavior: implications for family, school, society. American Psychological Association, 147-65.
- Eripek S, Vuran S, 2010. Zihinsel yetersizliği olan çocukların eğitimi. In: Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim. Eds: Akçamete AG, 3.baskı, Ankara: Kök Yayıncılık, 247.

- Erken M, 2009. Empati becerisinin ahlaki davranışlar üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ertuğrul F, Engin E, 2019. Ön ergenlik döneminde zorbalık davranışı ile bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi. Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, 5(2), 117-140.
- Farmer TW, Farmer EMZ, Estell DB, Hutchins BC, 2007. The developmental Dynamics of aggression and the prevention of school violence. Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 15, 197-208.
- Furniss C, 2000. Bullying in schools: It's not a crime-is it. Education and the Law, 12 (1), 9-29.
- Gallese V, 2003. The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity, Psychopathology, 36, 171-180.
- Gini G, Albiero P, Benelli B, Altoe G, 2007. Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? Aggressive Behavior, 33, 464-76.
- Görgü E, 2005. 3-7 Yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güler I, 2013. Kentli ön ergen (12-14 yaş) öğrencilerin ebeveynleri ile zıtlama çatışma nedenleri üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gültekin Z, Sayıl M, 2005. Akran zorbalığını belirleme ölçeği geliştirme çalışması. Türk Psikoloji Dergisi, 15, 47-61.
- Gür N, Eray Ş, Makinecioğlu İ, Sığırlı D, Vural AP, 2020. Akran zorbalığı ile aile duygu dışı vurumu ve psikopatoloji arasındaki ilişki. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 21(1), 77-86.
- Gürhan N, 2017. Her yönü ile akran zorbalığı. Türkiye Klinikleri J Psikiyatr Nurs-Special Topics, 3(2), 175-81.
- Güvenir T, 2005. Okulda akran istismarı. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Hamurcu S, 2020. İlkokul öğrencilerinde akran zorbalığı Ankara Pursaklar örneği. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16, 5542-5564. DOI: 10.26466/opus.758653
- Hoffman ML, 1990. Empathy and justice motivation. Motivation and Emotion, 14(2), 151-72.
- Howe N, Aquan Assee J, Bukowski WM, Lehoux PM, Rinaldi CM, 2001. Siblings as confidants: emotional understanding, relationship warmth and sibling self-disclosure. Social Development, 10(4), 439-54. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00174>
- İlhan Alper S, 2008. İlköğretimde zorbalık. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kale M, Karagöz S, Nur İ, 2021. Eğitim ve sosyal bilimler alanında kardeş ilişkileri konusunda tezlerin incelenmesi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17(1), 148-60.
- Kaminsky L, Dewey D, 2001. Siblings relationships of children with autism. Journal Of Autism And Developmental Disorders, 31(4), 399-410.
- Kandemir Özdiç N, 2019. Kardeş zorbalığı ve akran zorbalığının empati, ahlaki çözülme, problem çözme ve ebeveyn kabul-reddi ile ilişkisi. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kara E, 2016. Üniversite öğrencilerinin depresyon düzeylerinin bağlanma stilleri ve bilinçli farkındalık ile ilişkisi: öz kontrolün aracılık rolü. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Karasar N, 2011. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya A, Siyez DM, 2010. KA-Sİ çocuk ve ergenler için empatik eğilim ölçeği: Geliştirilmesi geçerlik ve güvenirlik çalışması. Eğitim ve Bilim, 35(156), 110-25.
- Kılınç M, Uzun K, 2020. Ergenlerin öznel iyi oluşlarının yordayıcıları olarak akran zorbalığı ve akran mağduriyeti. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(3), 1400-39.

- Kızılalp C, 2018. Kardeşi otizmli olan ve olmayan çocukların kardeş ilişkileri, benlik saygıları ve stresle başa çıkma yolları. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Konuk Er R, 2011. Aile ve kardeş eğitimi programının engelli çocuğa yönelik tutum ve davranışlara etkisi. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Korkmaz A, 2008. Özel eğitim alan zihinsel engelli çocukların kardeşleri ile ilişkilerinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Köknel Ö, 1995. Ergenlik dönemi, In: Ana-baba okulu, 5. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, s. 85.
- Köksal A, 2000. Çocuklarda empatinin gelişmesi. Yaşadıkça Eğitim Dergisi, 66, 2-7.
- Köksal A, 2000. Müzik eğitimi alma, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre ergenlerin empatik becerilerinin ve uyum düzeylerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18, 99-107.
- Köksal Akyol A, Bilbay A, 2018. Ergenlerin Akran Zorbalığı Yapmaları, Zorbalığa Maruz Kalmaları ve Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Journal of History Culture and Art Research, 7(2), 667-75.
- Köse D, 2019 Anne baba tutumlarının, çocukta benlik saygısı ve empati gelişimi ile ilişkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kramer L, 2014. Learning emotional understanding and emotion regulation through sibling interaction. Early Education and Development, 25(2), 160-184. <https://doi.org/10.1080/10409289.2014.838824>
- Kulaksızoğlu A, 2017. Ergenlik psikolojisi. 19. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lipman EL, 2003. Don't let anyone bully you into thinking bullying is not important! Canadian Journal of Psychiatry, 48(9), 575-576.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2001) Özel Eğitim Rehberlik Ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İlköğretim Okulu Orta Düzeyde Öğrenme Yetersizliği Olan Çocuklar Eğitim Programı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Minaire P, 1992. Disease, Illness and Health: theoretical models of the disablement process. Bulletin of the World Health Organization. 70 (3), 373-9. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/261459>,
- Miyandoab HS, 2008. Zihinsel Engelli Kardeşi Olan ve Zihinsel Engelli Kardeşi Olmayan 7-13 Yaş Grubu Çocukların Aile Resim Çizimlerinin Karşılaştırılması ve Analizi. Hacettepe Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Mutlu H, 2013. Engelli kardeşe sahip olan 18-30 yaş arasındaki bireylerin evliliğe yönelik tutumlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Nalbant A, Babaoğlu E, Çelik E, 2018. Akran zorbalığına uğrayan kurbana karşı empati ölçeğinin Türk Kültürü'ne uyarlanması. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(2), 840-851.
- Nansel RT, Overpeck M, Pilla RS, 2001. Bullying behaviors among us youth: prevalence and association with psychosocial adjustment. Journal of the American Medical Association, 285(16), 2094-100.
- Noller P, 2005. Sibling relationships in adolescence: learning and growing together. Personal Relationships, 12(1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/j.1350-4126.2005.00099.x>
- Oktar MN, Yıldız R, 2019. Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin ölüm kaygısı ile sosyal politikalara güven ilişkisi. Akademik İncelemeler Dergisi, 14(1), 463-98.
- Oliva A, Arranz E, 2005. Sibling relationships during adolescence. European Journal of Developmental Psychology, 2(3), 253-70.
- Olweus D, 1993. Bullying at school: What we know and what we can do? Oxford, UK: Blackwell.
- Onat Zoylan E, 2005. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi. Yüksek lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Onay İ, Egüz Ş, Ünal A, 2015. Öğretmen adaylarının empatik eğilimlerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40), 564-73.

- Özkan Y, Gökçearslan Çifci E, 2010. Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarında akran zorbalığı. İlköğretim Online, 9(2), 576-86.
- Özsoysal FS, Yurdabakan İ, Uz Baş A, Aysan F, 2016. Yaşam boyu kardeş ilişkileri ölçeğinin genç yetişkinlerde geçerlik ve güvenilirlik çalışması, Journal of Human Sciences. 13(3), 5351-5361.
- Pala A, 2008. Öğretmen adaylarının empati kurma düzeyleri üzerine bir araştırma. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(23), 13-23.
- PISA 2018, Results (Volume III). OECD; 2019.
- Pişkin M, 2002. Okul zorbalığı: tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2(2), 531-62.
- Saban F, 2010. Zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygısı ve kaygı durumlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Salı G, 2012. Erken çocukluk dönemde empatinin gelişimi ve ailenin rolü. International Journal Of Early Childhood Education Research, 1(1), 63-92.
- Sap R, Özkan Ş, Uğurlu Ü, 2021. Normal gelişim gösteren çocukların empatik eğilimleri ve engellilere yönelik tutumlarının ebeveynlerinin empatik eğilimleri ile ilişkisi.
- Sarı H, 2004. Özel eğitime gereksinimi olan çocukların ailelerinde oluşan dinamikler ve aile bireyleri üzerine etkisi. Çoluk Çocuk Dergisi, 35, 13-17.
- Sarı HY, Başer G, Turan JM, 2006. Experiences of mothers of children with Down Syndrome, Paediatric Nursing, 18(4):29- 32.
- Satılmış HB, 2012. Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bazı değişkenlere göre psikolojik belirtileri ve empatik eğilim düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schieman S, Van Gundy K, 2000. The personal and social links between age and self-reported empathy. Social Psychology Quarterly, 63(2), 152-74.
- Selçuk Z, 2001. Gelişim ve Öğrenme, Ankara: Nobel Yayınları, 111.
- Senemoğlu N, 2015. Gelişim, öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya. Ankara: Yargı Yayınevi, 28.
- Sezen MF, Murat M, 2018. Ergenlerde akran zorbalığı, internet bağımlılığı ve duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(16), 161-182.
- Siyez DM, Kaya A, 2011. Akran zorbalığı gruplarında empatik eğilim. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(2), 23-43.
- Stoneman Z, 2001. Supporting positive sibling relationships during childhood. Institute on human development and disability. Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews, 7 (2), 134-42.
- Sutton J, 2001. Bullies: Thugs of thinkers? The Psychologist, 14, 530-34.
- Şahin M, Akbaba S, 2010. İlköğretim okullarında zorbacı davranışların azaltılmasına yönelik empati eğitim programının etkisinin araştırılması. Kastamonu Eğitim Dergisi, 18(1), 331-42.
- Şahin N, Altun H, Kara B, 2014. Özürlü çocuk sağlık kurulu raporlarının değerlendirilmesi. Kocatepe Tıp Dergisi, 15(1), 48-53.
- Şimşek Z, 2007. Özel eğitimi gereksinimi olan bireylerin özel eğitime gereksinimi olmayan kardeşlerinin umutsuzluk düzeyinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Taner Derman M, 2013. Çocukların empati beceri düzeylerinin ailesel etmenlere göre belirlenmesi, International Journal of Social Science, 6 (1), 1365-82.
- Taner Derman M, Türen Ş, Buntürk T, 2020. Okul öncesi çocukların empati bölümleri ile annelerinin ebeveyn tutumları Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 4(3), 336-68.
- Tarsuslu Şimşek T, Taşçı M, Karabulut D, 2015. Kronik engelli çocuğu olan ailelerde başka çocuk yapma isteği ve anne-baba birlikteliğine etkisi. Türk Pediatri Arşivi, 50, 163-9.

- TC Engelliler Hakkında Kanun. Resmi Gazete, 2005. Sayı: 25868 Madde 3- (Değişik:6/2/2014-6518/63 md.), Madde: 3c.
- TC 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu. Resmi Gazete, 1983. Sayı: 18059.
- Topaloğlu, G. 2011. Otizmlı çocukların kardeş ilişkisinde annenin rolü. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Totan T, Kabakçı ÖF, 2010. İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zorbalığı yordama gücü. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(2), 575-600.
- Trim RS, Leuthe E, Chassin L, 2006. Sibling influence on alcohol use in a young adult, high-risk sample. Journal of Studies on Alcohol, 67(3), 391-398.
- Tsamparli A, Tsibidaki A, Roussos P, 2011. Siblings in greek families: raising a child with disabilities. Scandinavian Journal of Disability Research. 13(1), 1-19.
- TUİK, 2020. “Haber Bülteni”, <http://www.tuik.gov.tr> , Erişim Tarihi:25.06.2022.
- Türk Dil Kurumu (2011). Güncel Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr. (Erişim tarihi: 20.06.2022).Türk Dil Kurumu (2018). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime (Erişim Tarihi: 25.06.2022).
- Ulutaşdemir N, 2007. Engellilerin eğitimi. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 2(5), 120-130.
- Uysal H, Dinçer Ç, 2012. Okul öncesi dönemde akran zorbalığı. Journal of Theoretical Educational Science, 5(4), 468-83.
- Ünal N, Baran G, 2012. Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 20(3), 783-92.
- Üstündağ LE ve Bumin G, 2014. Engelli çocuklar ve kardeşleri için uygulanan grup aktivitelerinin toplumsal katılım ve kardeş ilişkileri üzerine etkisinin incelenmesi: pilot çalışma. Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi, 2(3), 141- 47.
- Varol N, 2006. Aile Eğitimi, 2.baskı, Ankara: Kök yayıncılık.
- Vischer R, 1873. Ueber das optische formgefühl. Ein beitrage zur aesthetik. Leipzig: Credner. <https://books.google.com.tr> (Erişim Tarihi: 10.04.2022).
- Yaman ÖM, 2016. Apaçi gençlik-gençlerin toplumsal davranış ve yönelimleri: İstanbul’da “apaçi” altkültür grupları üzerine nitel bir çalışma. 7. baskı, İstanbul: Bir Yayıncılık, 52-55.
- Yavuzer H, 2017. Çocuk psikolojisi. 41. Basım İstanbul: Remzi Kitabevi, 262-267.
- Yeh HC, Lempers JD, 2004. Perceived siblings relationship and adolescent development. Journal of Youth and Adolescence, 33(2), 133-47.
- Yelboğa N, Koçak O, 2019. Ergenlerde akran zorbalığını yordayan bazı faktörlerin zorba ve mağdur bireyler açısından değerlendirilmesi. OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 13(19), 2286-320. DOI: 10.26466/opus.543567
- Yersel BÖ, Durualp E, Baran, G. 2019. Tipik gelişim gösteren çocukların iştirme engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini değerlendirmeye yönelik nitel bir çalışma. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 8(2), 107-118.
- Yıldırım O, Sezer Ö, 2018. Üniversite öğrencilerinin algılanan anne baba tutumlarına göre kendilerini değerlendirmelerinin ve kardeş ilişkilerinin incelenmesi. Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 1(1), 86-117.
- Yıldırım S, Hız Ö, 2018. Türkiye’de çocuk refahı bağlamında korunmaya muhtaç çocuklara sunulan bir hizmet: koruyucu aile hizmeti. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 95-114.
- Yılmaz Yüksel A, 2003. Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yokuş Yılmaz E, Çakır Çelebi SG, 2019. Otizm spektrum bozukluğuna sahip kardeşi olan ergenlerin yılmazlık kaynakları ile kardeşlerine yönelik tutumlarının incelenmesi. Humanistic Perspective, 3(2), 477-95.

- Yurtal F, Cenkseven F, 2007. İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 28, 1-13.
- Yurtal F, Yaşar M, 2018. Öğretmenlerin sınıf yönetimi profillerine göre sınıflarında görülen akran zorbalığı. SDU International Journal of Educational Studies 5(2), 64-75.
- Yurttaş A, 2010. İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbalık eğilimleri ile algıladıkları anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi: İstanbul ili Kadıköy ilçesi örneği. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yüksel A, 2004. Empati eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin empatik becerilerine etkisi. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17 (2), 341-54.
- Zengin B, Eryılmaz B, 2013. Bodrum destinasyonunda engelli turizm pazarının değerlendirilmesi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 11, 53-74.
- Walton KM, Ingersoll BR, 2015. Psychosocial adjustment and sibling relationships in siblings of children with Autism Spectrum Disorder: risk and protective factors. Journal of Autism and Developmental Disorders, 45(9), 2764-78.
- Warden D, Mackinnon S, 2003. Prosocial children, bullies and victims: an investigation of their sociometric status, empathy and social problem-solving strategies. British Journal of Developmental Psychology, 21, 367-85.
- Whitted KS, Dupper DR, 2005. Best practises for preventing or reducing bullying in schools. Children And Schools, 27(3), 167-75.
- Wing L, 2012. Otizm el rehberi. Çev: Kunt S, 3. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

7. EKLER

EK-A: Etik Kurul Kararı

EK-B: Çalışmada Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Ait İzinler

Çocuk ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formu Kullanım İzni

AH

ASLI GÜRTUNCA HANİF
Kime: Zehra Ünalı >

28.08.2021

Ynt:

Merhaba Zehra,
Öncelikle nezaketin ve hassasiyetin için teşekkür ederim. Çalışmada ' Çocuklar ve Ergenler İçin Empati Ölçeği Türkiye Formunu' kullanabilirsin.
Kolaylıklar ve iyi çalışmalar diliyorum.

Aslı GÜRTUNCA HANİF

[Android için Outlook](#)'u edinin

[Daha Fazlasını Gör](#)

Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu Kullanım İzni

Tuncay Ayas 28 Ağu 2021

alıcı: ben v

Merhabalar, yapacağınız çalışmada tarafımızca geliştirilen Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği-Ergen Formu nu kullanmanızda herhangi bir sorun yoktur. kolaylıklar

Prof. Dr. Tuncay AYAS
Sakarya Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD

zehra Unaldi < >, 27 Ağu
2021 Cum, 11:06 tarihinde şunu yazdı:

...

AKRAN
ZORBALIĞI ERG...

W Doküman

AKRAN
ZORBALIĞI ÖLÇ...

W Doküman

EMİNE BABAOĞLAN ÇELİK 21:58

alıcı: ben ✓

Merhaba Zehra Hanım,
Tabiki ki kullanabilirsiniz.
İyi çalışmalar dilerim.

Kimden: "zehra ünaldı" <

Kime: "EMİNE BABAOĞLAN ÇELİK"

8. TURNİTİN RAPORU

ENGELLİ KARDEŞİ OLAN ÖN ERGENLERİN EMPATİ, AKRAN ZORBALIĞI, AKRAN ZORBALIĞINA UĞRAYAN KURBANA KARŞI EMPATİ BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Yazar Fatma Zehra Ünaldı Özdemir

Gönderim Tarihi: 03-Nis-2023 12:57PM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 2054484977

Dosya adı: Fatma_Zehra_NALDI_ZDEM_R.docx (148.57K)

Kelime sayısı: 15672

Karakter sayısı: 107184

ENGELLİ KARDEŞİ OLAN ÖN ERGENLERİN EMPATİ, AKRAN ZORBALIĞI, AKRAN ZORBALIĞINA UĞRAYAN KURBANA KARŞI EMPATİ BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

ORJİNALLIK RAPORU

% **10**

BENZERLİK ENDEKSİ

% **10**

İNTERNET KAYNAKLARI

% **3**

YAYINLAR

% **3**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	%2
2	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%2
3	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	%1
4	app.trdizin.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
5	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
6	hdl.handle.net İnternet Kaynağı	<%1
7	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<%1
8	isoeva.com İnternet Kaynağı	<%1

Submitted to Istanbul Aydın University

9	Öğrenci Ödevi	<% 1
10	media.dem.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
11	www.efdergi.hacettepe.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
12	burkonturizm.com İnternet Kaynağı	<% 1
13	dspace.akdeniz.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
14	pure.manchester.ac.uk İnternet Kaynağı	<% 1
15	acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
16	Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) Öğrenci Ödevi	<% 1
17	YAYLI, Derya. "CopingStrategiesofPre- ServiceTeachersofTurkishwithTensionsinAchieving", Anı Yayıncılık, 2017. Yayın	<% 1
18	turansam.org İnternet Kaynağı	<% 1
19	Submitted to Bahcesehir University Öğrenci Ödevi	<% 1

20	acikerisim.pau.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
21	acikerisim.sakarya.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
22	bd0f00c0-952a-4b83-b65d-7770943eae8b.filesusr.com İnternet Kaynağı	<% 1
23	9lib.net İnternet Kaynağı	<% 1
24	Submitted to European University of Lefke Öğrenci Ödevi	<% 1
25	SALI, Güneş. "An Examination of Violent and Empathic Tendencies in Adolescents by Different Variables", Çukurova Üniversitesi, 2016. Yayın	<% 1
26	acikerisim.istinye.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
27	acikerisim.karabuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
28	emlakkulisi.com İnternet Kaynağı	<% 1
29	www.jret.org İnternet Kaynağı	<% 1

30	SiYEZ, M. Diğdem and KAYA, Alim. "Empathic tendency in the peer bullying groups", İnönü Üniversitesi, 2011. Yayın	<% 1
31	aradiginbilgiler.blogspot.com İnternet Kaynağı	<% 1
32	atauni.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
33	www.icqh.net İnternet Kaynağı	<% 1
34	acikerisim.gedik.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
35	acikerisim.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
36	dspace.biruni.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
37	egitimvebilim.ted.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
38	www.sos-nat.com İnternet Kaynağı	<% 1
39	2019.fmgtegitimikongresi.com İnternet Kaynağı	<% 1

9. ÖZGEÇMİŞ

